

Zwols Historisch Tijdschrift

Zwolle en de dominicanen

26e jaargang 2009 nummer 3 - 7,50 euro

Wim Huijsmans

(Collectie Wiegerinck-van Wiechen)

De poort van het voormalige Hervormd Weeshuis aan de Broerenstraat is in 1991 herplaatst als ingang van Praubstraat 23. Op de poort staan twee wezen afgebeeld in zandsteen: een meisje met griffeldoos en belletje en een jongen met hoed en col-lectebus. Daartussen de letter W van weeshuis en erboven het stadswapen.
(Foto Jan van de Wetering)

Suikerhistorie

Stichting 'de Werkplaats' in Zwolle

Onze suikerzakjesrubriek levert respons op. De redactie kreeg een leuke vraag van Gerard en Anne-Margreet Wiegerinck-van Wiechen die afgebeeld suikerzakje bezitten en zich afvroegen hoe het onderschrift 'Stichting de Werkplaats in Zwolle' te rijmen valt met de afbeelding van het poortje van het Hervormd Weeshuis.

De 'Stichting de Werkplaats Zwolle' (SWZ) is op 20 maart 1955 in het leven geroepen, bedoeld om werk te verschaffen aan mindervalide arbeidskrachten. Het werk vond plaats in het Nederlands Hervormd Weeshuis in de Broerenstraat, dat leeg was komen te staan. In het begin van de jaren vijftig werden wezen niet langer meer geplaatst in het weeshuis maar bij particulieren ondergebracht, die daarvoor een vergoeding kregen.

In de nacht van 30 juni op 1 juli 1960 brandde het weeshuis gedeeltelijk af. Het werk van de SWZ kon daarna slechts voor een deel daar worden voortgezet, de overige werkzaamheden vonden op andere locaties plaats. Deze dislocatie leidde er toe dat er versneld behoefte ontstond aan nieuwe huisvesting. Nieuwbouw vond plaats aan de Ceintuurbaan, waar de SWZ in 1963 haar poorten opende. De naam SWZ is omstreeks die tijd gewijzigd in WEZO (Werkvoorzieningschap Zwolle en Omgeving). Tegenwoordig is het een bedrijf voor sociale werkgelegenheid en is het gevestigd op industrieterrein De Hessenpoort.

Dit suikerzakje is dus circa vijftig jaar oud.

Redactioneel

Inhoud

In dit nummer komt het verleden van Zwolle weer in een grote verscheidenheid aan bod.

Pater Kees Brakkee gaat in op de veelbewogen geschiedenis van de dominicanen in Zwolle. Het eerste Zwolse klooster van de 'predikbroeders' werd omstreeks 1465 gesticht. In 1580 werd de orde uit de stad verdreven. Rond 1900 keerden de dominicanen terug in de stad en betrokken zij het nieuwe klooster met de majestueuze kerk aan de Assendorperstraat.

Marten Sikkema is lid van de 'Werkgroep Geschiedenis' van de Stichting Welzijn Ouderen in Zwolle. Hij beschrijft de geschiedenis van 'De Sprinkel', een school voor middelbaar sociaal en pedagogisch onderwijs. Er was in de jaren zestig van de twintigste eeuw een groeiende behoefte aan goed geschoolde inrichtingsopvoeders. De eerste opleiding daarvoor ging in Zwolle van start, destijds een unicum in Nederland.

Michael Klomp behandelt het ontstaan van twee 'steenhuysen'; Werkeren dat eind veertiende eeuw werd gesticht en Kranenburg dat waarschijnlijk in de veertiende eeuw ontstond. Beide steenhuysen groeiden later uit tot buitenplaatsen.

Willem van der Veen haalt naar aanleiding van de plannen tot fusie van de Zwolse hockeyverenigingen ZMHC en Tempo '41 herinneringen op aan de jaren veertig, toen door de verzuiling de kloof tussen beide clubs erg breed was.

Hans Werkman gaat naar aanleiding van de tentoonstelling 'Diezerpoort ben ik' in het HCO in op de roman 'Strooschippers' van de Zwolse auteur J.K. van Eerbeek. De auteur kwam veel bij schippers aan de Diezerkade en kende hun leefwereld van zeer nabij.

Annèt Bootsma-van Hulten herdenkt de 165e sterfdag van Jan ter Pelkwijk aan de hand van een niet eerder gepubliceerde brief uit 1927 van Willem Kloeke over deze pedagoog en voorvechter van onderwijs en armenzorg.

Suikerhistorie Wim Huijsmans 98

Zwolle en de dominicanen
Kees Brakkee o.p. 100

De Sprinkel (1967-1990) Marten Sikkema 112

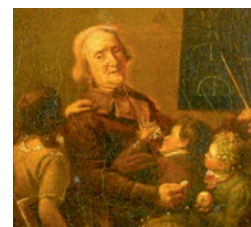
'Steenhuysen' rond Zwolle:
Werkeren en Kranenburg Michael Klomp 117

Hockeyfusie
Hoe twee hockeyclubs van elkaar kunnen verschillen Willem van der Veen 123

'Er waren eens twee schippers, die liepen ál de wereld af om een vrachtje'
J.K. van Eerbeek en zijn Zwolse roman
Strooschippers Hans Werkman 125

Herinneringen van Willem Kloeke aan Jan ter Pelkwijk
Annèt Bootsma – van Hulten 133

Auteurs 138

Omslag: Het Dominicusraam in de Dominicanenkerk, Dominicus predikend voor een groepje mensen. (Uit: Met het oog op de ramen van de Dominicanenkerk te Zwolle)

Zwolle en de dominicanen

Kees Brakkee o.p.

In zijn *Kroniek van Sint-Agnietenberg* (*Chronicon Montis Sanctae Agnetis*) schreef Thomas a Kempis bij het jaar 1465 de volgende zin: 'Eodem anno inceptum est Novum Monasterium Ordinis Praedicatorum ex observantibus in Zwollis.' (In hetzelfde jaar werd begonnen met het nieuwe klooster van de orde der predikers uit de observanten in Zwolle).¹ Thomas was toen supprior en de kroniekschrijver van het klooster op de Agnietenberg. Wat was die orde van de predikers waar Thomas op doelde?

De orde van de predikers

In middeleeuwse geschriften zal men het woord 'dominicaan' niet gauw tegenkomen. Dat is niet vreemd. Dominicanen zijn in strikte zin geen volgelingen van de grondlegger Dominicus, die nooit de bedoeling heeft gehad om van zijn medewerkers navolgers te maken. Kort en krachtig gezegd: Dominicus had een groep mannen om zich heen verzameld in een soort vereniging, een orde, met het doel om verantwoord te preken.² Daarom is er sprake van 'predikbroeders', 'predicaren' en het daaruit verbasterde woord 'predikheren'. Verder horen en lezen we over 'Bonte Papen', een verwijzing naar de officiële kledij, die bestaat uit een wit habijt met zwarte mantel. In het Engels heten zij 'Blackfriars' en in het Frans 'Les Jacobins', naar hun klooster in Parijs dat was toegewijd aan de heilige Jacobus de Meerdere. In Leeuwarden vindt men zo nog een Jacobijnerkerkhof.³

De orde van de predikbroeders werd gesticht door de blonde Spanjaard Dominicus de Guzman.⁴ Hij was de zoon van een kleine landedelman en hij werd omstreeks 1170 geboren in Caleruega, een plaatsje ten noorden van het huidige Madrid in het toenmalige koninkrijk Castilië. Dominicus werd priester en belandde als regulier kanunnik bij Diego, toentertijd bisschop van Osma. Hij werd de supprior van diens kathedraal-kapittel.

Koning Alfons VIII van Castilië droeg Diego op in het noorden (Denemarken?) een toekomstige bruid voor de kroonprins te zoeken. Diego nam zijn supprior mee en op de tocht naar het noorden stuitte het gezelschap in Zuid-Frankrijk op twee ketterse bewegingen: die van de Waldenzen en die van de Katharen of Albigenzen. Jordanus van Saksen, de eerste opvolger van Dominicus als hoofd van de orde, beschreef in fraai Latijn het volgende voorval. Diego, Dominicus en hun

Predikbroeder, afgebeeld op de tweede koorbank aan de zuidwand van het koor van de Dominicanenkerk aan de Assendorperstraat. (Foto J.P. de Koning, collectie HCO)

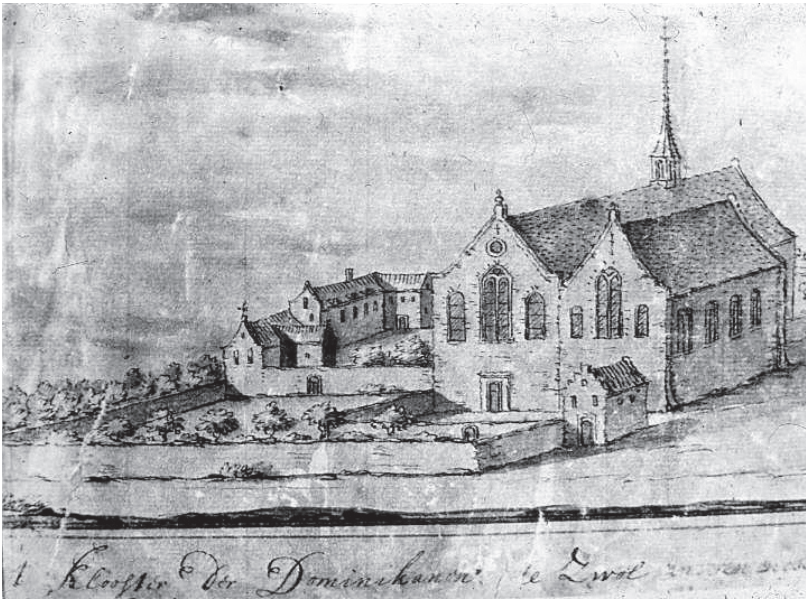
Kaart van Zwolle door Jacob van Deventer, ca. 1565. Duidelijk valt hierop het klooster van de dominicanen of predikheren te zien. (Uit: De Broerenkerk te Zwolle)

gevolg overnachtten eens in een herberg te Toulouse. De waard was een Kathaar. Dominicus ging in gesprek met de man; zij discussieerden de hele nacht met elkaar en tenslotte kon de ketter geen weerstand meer bieden aan de wijsheid en de geestkracht van Dominicus. Een andere biograaf schreef over die gebeurtenis: 'Toen het morgenlicht aanbrak, daagde ook het licht van het ware geloof in de ketterse waard.'⁵

Deze ervaring heeft wellicht bij Dominicus de idee wakker gemaakt om door verantwoorde prediking het zielenheil van zijn medemensen veilig te stellen. Hij verzamelde een groep mannen en vrouwen om zich heen die dit ideaal deelden. Paus Honorius III vaardigde in 1216 een bul uit waarbij de nieuwe orde werd goedgekeurd. Het eerste klooster voor zestien medebroeders, ondergebracht in een woonhuis, stond in Toulouse.

De orde breidde zich zeer snel uit. In 1256 gaf Humbertus van Romans, de magister-generaal van de orde, koning Lodewijk IX van Frankrijk de verzekering dat deze kon rekenen op 30.000 missen van de zijde van de orde, drie van elke priester tijdens Lodewijks leven en drie na diens dood. Hetgeen er op neer kwam dat de orde toen al 5.000 priesters telde, nog afgezien van de lekenbroeders en de fraters in opleiding. Men schat het totaal aantal ordeleden op 9800.⁶ Een groei van 16 naar bijna 10.000 in veertig jaar.

In 1232 verschenen de eerste predikbroeders in Utrecht.⁷ Die kloosterstichting gebeurde vanuit Keulen. De orde voegde al heel vroeg groepen van haar kloosters bijeen in zogenoemde 'provincies'. Aan het hoofd daarvan stond, en staat nog steeds, een 'provinciaal', allesbehalve een wereldvreemde plattelander, want predikbroeders horen thuis in een stad.

*Eind zeventiende-
eeuwse impressie van
het dominicanenkloos-
tercomplex, zoals dat
er rond 1550 uitgezien
moet hebben. Waar-
schijnlijk gebaseerd op
oude stadsplattegron-
den. Toegeschreven aan
Jacobus Stellingwerf.
(Stedelijk Museum
Zwolle)*

De meeste kloosters binnen het huidige Nederlandse grondgebied behoorden aanvankelijk tot de provincie Teutonia. Vanaf 1303 hoorden zij bij een nieuwe provincie, die van Saksen (Saxonia).⁸

De vraag doet zich voor, waarom Thomas van Kempen in zijn aan het begin van dit artikel aangehaalde kroniek, die gaat over het wel en wee van het klooster op de Sint-Agnietenberg, bij het jaar 1465 ineens de stichting van een predikbroederklooster vermeldde. Die hoorde toch in die kroniek niet thuis? De oplossing ligt in twee woorden die Thomas heeft toegevoegd: ‘ex observantibus’ (uit de observanten). Deze doorgewinterde Moderne Devoot was waarschijnlijk bijzonder geïnteresseerd in de komst van observanten, aanhangers van het herstel van de oorspronkelijke kloostertucht, en was daar ook zeer blij mee.

Binnen de orde van de predikers was namelijk een beweging op gang gekomen om tot een strengere levenswijze te geraken.⁹ De pestepidemieën van rond het jaar 1350 hadden ook de kloosters gedecimeerd. Men had de ascetische gestrengheid terecht verzacht, maar men beging tevens de fout om veel te jonge kandidaten op te nemen om zo de kloosters weer te kunnen bevolken. Het gees-

telijk peil daalde dientengevolge aanzienlijk. In oktober 1464 werden de kloosters die de strengere levenswijze waren toegegaan, verenigd in de zogenoemde ‘Congregatio Hollandiae’, de Hollandse Congregatie. Die kloosters werden daardoor onttrokken aan het gezag van de provincie waartoe zij behoorden. De naam duidt er al op dat de meeste van die kloosters in de Nederlanden lagen, maar zij telde conventen van Finland tot in Bretagne. In 1515 werd de Congregatie opgeheven en keerden de kloosters terug in de schoot van de eigen provincie.

De stichting van het Broerenklooster in Zwolle

De predikbroeders kwamen dus nog geen jaar na de oprichting van die Hollandse Congregatie naar Zwolle.¹⁰ De stichting van het klooster was in feite een gevolg van een verzoek van die Congregatie aan paus Paulus II. Het verzoekschrift werd op 8 juni 1465 ingewilligd, maar Zwolle werd er niet met name in genoemd. Er is slechts sprake van ‘een plaats in het bisdom Utrecht’.

Hier doemt de vraag op, waarom de predikbroeders nu juist naar Zwolle kwamen. Afgezien van het feit dat de toenmalige Zwolse stadsbestuurders zeer gesteld waren op de komst van de broeders, speelt hier vermoedelijk nog iets anders mee. De bekende Franse historicus Jacques le Goff heeft via een uitgekiende rekenmethode kunnen aantonen dat de dominicanen in zijn land destijds vooral de grotere steden, met name de haven- en handelssteden, opzochten voor hun vestigingen. Aldus konden zij met hun preken een groter en meer ontwikkeld publiek bereiken.¹¹ Wellicht werd deze zielzorgtactiek ook in de Nederlanden toegepast. Onder de vijftien middeleeuwse vestigingen die mijn medebroeder Pierre Wolfs in zijn boek over de middeleeuwse dominicanenkloosters in Nederland vermeldt, tel ik slechts twee kleine: het klooster te Winsum en dat van de Nieuwe Erve op Walcheren. Alle dertien andere kloosters zijn te vinden in steden als Utrecht, Rotterdam, Den Haag, Haarlem, Den Bosch, Nijmegen, enzovoort. In die reeks hoorde ook de Hanzestad Zwolle.¹²

Men begon hier nog in 1465 met de voorbereidingen tot de bouw van een klooster. Daarmee werd

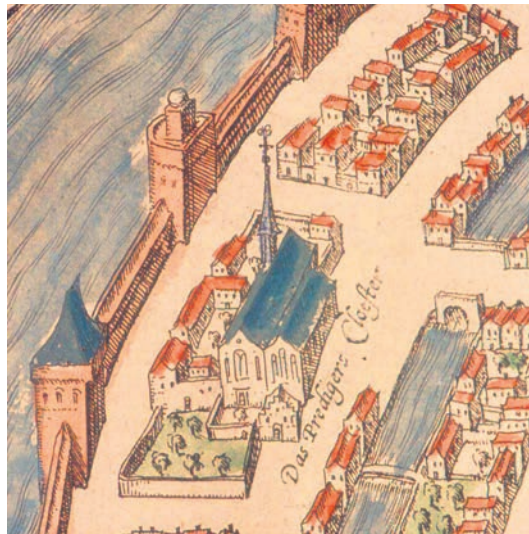
de Zutphense dominicaan Engelbertus Messemaker belast. Hij werd de grondlegger en de eerste prior.¹³

De predikbroeders kochten grond aan buiten de toenmalige noordelijke stadsmuur. Eerst bij de voltooiing van de derde stadsuitleg omstreeks 1500 kwam het complex binnen de omwalling te liggen. Men schijnt niet eerder dan in de tweede helft van 1466 met de eigenlijke bouwactiviteiten te zijn begonnen. Er is enige gelijkenis met het Zutphense klooster, maar de kerken verschillen. Die van Zutphen heeft een basilicale vorm; dat wil dus zeggen langgerekt met een hoog middenschip, terwijl de Zwolse kloosterkerk een bakstenen hal-lenbouw is. Zij heeft een lange noordbeuk met koor en een kortere, smallere zijbeuk. Men begon met de bouw van het koor, maar pas in 1493 of daaromtrent was het werk aan de kerk voltooid. Zij bezat oorspronkelijk een dakruiter met één of meer klokken. Het gewelf werd omstreeks 1520 beschilderd, maar door de protestanten later wit overgekalkt. In 1557 leverden de Zwolse orgelbouwer Jorgen Slegel en zijn twee zonen Kornelis en Michiel op bestelling een orgel af voor de kerk.

Tegelijk met het koor werd ook begonnen met de kloostergebouwen, op klassieke wijze gesitueerd rond een rechthoekig pandhof. Zij omvatten een librije (bibliotheek), een kapittelhuis, een slaapzaal (dormter), een keuken, een refter (eetzaal), een gastenkamer, een huisje apart voor zieken, een proveniershuis en een bij het klooster gelegen brouwerij. Voor zover men heeft kunnen nagaan, hadden de gebouwen een kelder, een begane grond, een verdieping en een zolder.

Ik voer hier opnieuw Le Goff ten tonele, omdat hij heeft opgemerkt dat stadsgrond in de Middeleeuwen duur was; dat de bedelorden zoals de dominicanen wegens hun grote aantal veel grond nodig hadden; dat zij daarom aan hoogbouw moesten doen en in stenen huizen moesten wonen wegens het brandgevaar, maar, dat zij daarmee ook, ondanks hun armoedestreven, als vanzelf terecht kwamen aan de kant van de gegoe-de burgers, de enigen die zich de zeer dure stenen huizen konden veroorloven.¹⁴

Het staat niet vast wanneer de eerste dominicanen zich metterwoon in Zwolle vestigden. Dat moet

'Das Predigers Cloester', detail uit de kaart van Zwolle door Georg Braun en Frans Hogenberg, 1581. Het klooster lag oorspronkelijk buiten de noordelijke stadsmuur, op het Eiland. Eerst bij de voltooiing van de derde stadsuitleg omstreeks 1500 kwam het complex binnen de omwalling te liggen. (Collectie HCO)

eind 1467 of begin 1468 zijn geweest. Over het aantal bewoners van het klooster tussen 1468 en 1580 zijn wij slecht ingelicht. Ingrid Wormgoor schat in haar dissertatie over de kerkelijke instellingen in Zwolle het aantal paters tussen 1468 en 1480 op ongeveer dertig. Daar moet men dan een onbekend aantal lekenbroeders en proveniers bijtellen. In 1569 waren er nog slechts elf bewoners.¹⁵

Een belangrijke taak van de kloosterlingen vormde uiteraard het bedienen van hun kerk. Naast het dagelijks koorgebed werden er missen gelezen, vaak voor overledenen. Er werden biechten afgenomen en vooral gepreikt: elke zondag en op feestdagen in de eigen kerk, maar ook in de omgeving. Bovendien was het klooster een huis waar werd gestudeerd en les werd gegeven. Niet voor niets waren klooster en kerk gesteld onder het patronage van Thomas van Aquino (ong. 1225–1274), de grote middeleeuwse theoloog, de roem van de orde. Thomas heeft het devies van de orde geijkt: 'Contemplari et contemplata aliis tradere' (Overdenken, beschouwen en hetgeen men heeft overwogen, aan anderen doorgeven).¹⁶

Het Zwolse klooster werd herhaaldelijk aangewezen als opleidingshuis. De vraag is alleen of een dergelijke beslissing ook steeds werd verwezenlijkt. Vermeld worden een studium in de filosofie en de logica. Ook horen we van een meester in de H. Schrift, van lectoren, zeg docenten, van paters

Thomas van Aquino, de patroonheilige van de kloostergemeenschap van de dominicanen of predikheren te Zwolle. Gewelfschildering in de Broerenkerk. (Uit: De Broerenkerk te Zwolle)

met een academische titel, van inquisiteurs, van geschriften die hier geschreven zijn.¹⁷

De bafaamdste onder de bewoners van het Zwols convent was een Breton: Alain de la Roche, alias Alanus de Rupe, Alanus van der Clip of Alanus de Rutze. Hij kwam waarschijnlijk in 1473 naar Zwolle, waar hij op 8 september 1475 overleed en in het koor van de kerk werd begraven. Zijn gebeente is overigens nooit teruggevonden. Hij verwierf internationale faam, doordat hij de uitvinder van de rozenkrans mag heten en haar grote promotor.¹⁸

De inbreng van de stad Zwolle

Het heeft er veel van weg, dat de Zwolse stadsbestuurders zeer gesteld waren op de komst van de observanten.¹⁹ Zij wensten hen ook voor de stad te behouden. Dat blijkt zonneklaar uit een overeenkomst die op 3 december 1468 tussen klooster en stedelijke overheid werd gesloten. Dat was zowat drie jaar na het begin van de bouw. Het schijnt, dat de observantie tot twee maal toe van buiten af bedreigd is geweest. In die overeenkomst verplichtten de predikbroeders zich de observantie te blijven aanhangen, terwijl de stad het recht kreeg die te beschermen en desnoods te herstellen

door ondermeer het klooster te doen bevolken met aanhangers van de observantie. Een soortgelijke overeenkomst werd nog eens elf jaar later met het stadsbestuur gesloten.

Zulke overeenkomsten tussen stadsbestuur en klooster zijn heden ten dage ondenkbaar. De Franse Revolutie bracht ons gelukkigerwijze de scheiding van kerk en staat. Maar deze voorvallen verschaffen ons wél duidelijk inzicht in de mentaliteit, met name in de godsdienstige gevoelens van de laatmiddeleeuwse mensen. Het toont bovendien dat Zwolle het goed voorhad met de dominicanen.

De stedelijke regering heeft blijkbaar zo krachtig haar medewerking verleend, dat in de overeenkomst van 3 december 1468 deze als 'rechte stichters' wordt genoemd, van welke de dominicanen dan zeggen 'een klooster ontvangen te hebben'. Waarschijnlijk betekende dat niet meer dan dat de stad verlof voor de vestiging heeft gegeven en moet niet worden gedacht aan schenking van de grond. De dominicanen hebben de grond gewoon gekocht. De stad werkte wel mee toen ten behoeve van het klooster een weg werd aangelegd in 1468 en in 1472 een poort werd gebouwd: de 'bruederpoirte'.²⁰

De genegenheid van het stadsbestuur voor de predikbroeders blijkt ook uit zijn vrijgevigheid. Het schonk nog vóór de voltooiing van de kerk omstreeks 1493 50.000 stenen. In 1481 had de stad al een raam geschonken voor het toen voltooide koor. Later bezat de stedelijke regering in de kerk een eigen gestoelte. In 1567 droeg zij bij in de herstellkosten van het torentje.

Ook later liet het stadsbestuur zich bij herhaling niet onbetuigd door het geven van geschenken en subsidies bij grote samenkomsten van dominicanen in het klooster, zoals bij zogenoemde provinciale kapittels. Dat kapittel toonde dan weer zijn dankbaarheid door iedere priester in de provincie de mis te laten opdragen voor de leden van het stadsbestuur en hun de confraterniteit met de provincie te verlenen.

Op feestdagen als die van Dominicus en Thomas van Aquino onthaalde het stadsbestuur de broeders vaak op een traktatie. Leonardus van

Daelen, voordien prior van het Zwolse klooster, ontving bij zijn gouden professiefeest in 1576 van stadswege een som gelds en werd op stadskosten verpleegd toen hij het jaar daarop ziek werd.²¹

Volgens dr. Wormgoor zijn er verschillende redenen te bedenken, waarom het stadsbestuur zo graag een bedelordeklooster in zijn stad wilde. Bedelorden vielen niet onder de bisschoppelijke jurisdictie en hoefden zich niet aan de gevolgen van excommunicatie en interdict te houden. De bedelorden gaven de stad zo als het ware wat meer speelruimte tegenover de bisschop. Bovendien stelde men het op prijs dat een aantal kloosterlingen relatief hoog was opgeleid en de stichting van een klooster kwam tevens kennelijk tegemoet aan de wens van de bevolking.²²

Geschillen en einde

Ofschoon conflicten tussen rivaliserende kloostergemeenschappen in de Middeleeuwen niet ongewoon waren, is mij wat Zwolle aangaat daaromtrent niets bekend. Wel worden geschillen gemeld tussen de predikbroeders en de wereldheren. Dat lag meer voor de hand, want zij visten in dezelfde vijver.

Zo ontstond al kort na de stichting van het klooster een geschil met de vice-cureit (onderpastoor) van de St. Michaëlkerk, Henrick Remondis, over de tijd van het celebreren van de missen in de kloosterkerk, het biechthoren, het preken door de kloosterlingen en het begraven van leken. Men besloot een regeling in handen te leggen van de bisschop van Utrecht, die op 16 juni 1469 uitspraak deed. De partijen legden zich bij die uitspraak neer.²³

De verhouding met de stad verslechterde met de opkomst van de Reformatie.²⁴ Een eerste maal hebben de dominicanen, vrijwillig dan wel gedwongen, de stad verlaten op 19 juli 1572, nog voordat in augustus het leger van de graaf Van Bergh voor de stad stond om deze in naam van Oranje op te eisen. Het klooster werd tijdens hun afwezigheid zwaar geplunderd. De broeders keerden in december van dat jaar terug, toen binnen de stad ernstig rekening werd gehouden met de komst van Alva. Het stadsbestuur beval op 7 december alle goederen die ontvreemd waren bij de eigenaars terug te brengen.

Tegen de zin van de bewoners liet het stadsbestuur in 1576 een gedeelte van het klooster tijdelijk door soldaten bezetten, zodat de eersten in het Buschklooster moesten worden ondergebracht.

Er was in de jaren daarna geen sterke stadsregering en de protestanten kregen steeds meer macht. Het schepencollege, op 25 januari 1579 aangetreden, wilde geen strijd tussen de beide religies, maar een gewapend conflict dat medio 1580 tussen deze twee ontstond, eindigde met een overwinning voor de protestanten. Een resolutie van schepenen en raden, dd. 13 mei 1580, luidde, dat men was overeengekomen om de conventualen aan te zeggen de stad te verlaten. Hun goederen moesten in de stad blijven. Het stadsbestuur gaf de broeders vijftig goudgulden mee om in hun eerste onderhoud te voorzien. Alleen de dominicanen werden door een dergelijke, harde maatregel getroffen.

De reden voor deze hardheid moet men waarschijnlijk zoeken in de houding van de Zwolse predikbroeders tegenover de opkomende Reformatie. Verschillende leden van het convent bestreden de nieuwe tendensen en haar voorvechters met kracht, zo niet met felheid. Met name het heftige conflict tussen de rector van de stadschool, de humanist Gerhardus Listrius, en de prior van het klooster, Theodericus van Woudrichem, in de jaren 1515 tot 1522 zal blijvend kwaad bloed hebben gezet.²⁵

De Broerenkerk, het Conservatorium en het Oversticht; het Broerenkloostercomplex na de restauratie in de jaren zeventig, gezien vanaf de Thorbeckegracht naar het Pelsnerbrugje, 1981. (Foto Han Prins, collectie HCO)

Intermezzo

Na het vertrek van de dominicanen werd het klooster ten dele verwoest. De zusters van het Maatklooster kregen huisvesting in een deel van het gebouw (1581-1593) en het overige deel werd door de stad verhuurd. Het stond ten dienste van komedianten, koorddansers en andere spelers. In 1610 namen de protestanten de kerk in gebruik voor hun diensten. Op 29 januari 1640 besloten schepenen en raden tot restauratie. Tijdens de bezetting van de stad door de Munsterse troepen (1672-1674) was het koor sedert 4 augustus 1673 enkele maanden bij de tijdelijk teruggekeerde dominicanen in gebruik voor de eredienst. Sedert 1795 diende de kerk als paardenstal en voor militaire oefeningen. In 1809 ging zij weer als kerk dienen. In 1830 was het klooster onderdeel van de kazerne en in 1909 kwam de kerk na belangrijke herstelwerkzaamheden opnieuw ten dienste van de protestanten. De Librije deed van 1757 tot 1899 dienst als synagoge.

In het laatste kwart van de twintigste eeuw, in 1976, startte men met de restauratie en de nieuw-

bouw van kerk en klooster ten dienste van het Stedelijk Conservatorium. Die bouwwerkzaamheden werden in 1988 met succes afgerond.²⁶

Terugkeer

Het lijkt geen twijfel, dat de predikbroeders begin 1900 hun komst naar Zwolle hebben beleefd als een terugkeer, als een herleving.²⁷ Alleen al het feit, dat zowel de nieuwe kerk als het nieuwe klooster onder patronage van Sint Thomas van Aquino werden gesteld, zoals ook bij het oude klooster het geval was geweest, duiden daarop. In publicaties toen en later, zoals nog bij de viering van het 25-jarig bestaan, werd het thema van de terugkeer bij herhaling en met enige emotie aangesneden.

Bij deze tweede komst van de predikbroeders had de stad Zwolle geen inbreng. Die komst was een gevolg van niet zo fraai, binnenkerkelijk geharrewar. Om kort te gaan: het was een bijna middeleeuws conflict tussen paters en wereldheren. De predikbroeders kregen tenslotte als compensatie voor het verlies van hun statie, zeg maar

De gloednieuwe Dominicanenkerk en het klooster aan de Assendorperstraat. Omstreeks 1902 gefotografeerd vanaf het nog onvoltooide Assendorperplein. (Collectie HCO)

Zwolle

Bella van Uden

Dominicaner Klooster en Kerk

parochie, in Groningen van de aartsbisschop van Utrecht toestemming tot de stichting van een klooster in Zwolle. Voorwaarde was, dat dit klooster niet vóór juli 1901 zou worden bevolkt.

Men ging op zoek naar een geschikt terrein en men kwam erachter dat het boerenechtpaar Van de Vegte-Beumer zijn erf aan de dominicanen wilde afstaan. Er moest wel grond voor goed geld worden bijgekocht. Zo geschiedde.

Architect J. Kayser uit Maastricht, die eerder bij Pierre Cuypers had gewerkt, werd aangetrokken. Hij ontwierp, hoe kan het anders in die dagen, een neogotisch gebouw naar de oude trant: een doorlopende claustrumgang rond een binnentuin en de gebruiksruimten aan de buitenkant. Voorts een oprijzende kruiskerk van 21,50 meter hoog met drie beuken en een ruim koorge-deelte.

De aanbesteding werd gegund aan de Nijmeegse aannemer W. van der Waarden voor de som van 339.180 gulden. Op 3 mei 1900 legde de toenmalige provinciaal, Ludovicus Theissing, de eerste steen. Op 12 december 1901 trokken de eerste bewoners binnen, maar voordien hadden rooms en niet-rooms op twee achtereenvolgende zondagen, 24 november en 1 december, de heilige hallen mogen betreden van zolder tot kelder. Van die mogelijkheid werd druk gebruik gemaakt.

De aanpalende kerk kwam eerst in februari 1902 klaar en werd op 19 augustus van dat jaar geconsacreerd. Alles was in die eerste tijd nog woest en ledig, maar dominicanen minnen niet alleen de plastische schoonheid in hun liturgie, maar ook in hun gebouwen. Zij zorgden in de loop der jaren ervoor de openbare ruimten aan te kleden. Er kwam een Adama-orgel; er kwamen gebrandschilderde ramen, voor een deel ontworpen door pater Raymundus van Bergen die tot op hoge ouderdom in het Zwolse klooster woonde en er in zijn atelier op zolder werkte.

Er kwam een mozaïekvloer in het koor, een orgelfront en bewerkte koorbanken, beide ontworpen door de befaamde architect Jan Stuyt. De Zwolse timmerman Anton Bolmers vervaardigde de koorbanken.

Daar bleef het niet bij, want er kwamen verbouwingen. Op 3 januari 1933 brak een felle

brand uit die de hele bovenverdieping van het klooster met zolder en dak verwoestte. Het is nooit opgeklaard, hoe het vuur kon ontstaan. De felheid van de brand had alle sporen uitgewist.

In Nijmegen was intussen een nieuw klooster gebouwd. De architecten en de aannemer van dat gebouw klaarden de Zwolse reparatieklus in zeven maanden. Er kwam een verdieping bij. Het leien dak, zoals dat nu nog op de kerk ligt, werd vervangen door dakpannen en de zolder werd een kopie van de Nijmeegse nieuwbouw. Zo konden de gemeentesleden op 8 september 1933 hun klooster weer betrekken. De brand en de terugkeer werden in een kerkraam en in een raam van het claustrum vereeuwigd, maar wellicht wegens de symmetrie werd 8 september vervroegd naar 3 september en door deze geschiedvervalsing rijmde 3 januari op 3 september.

Na 1945

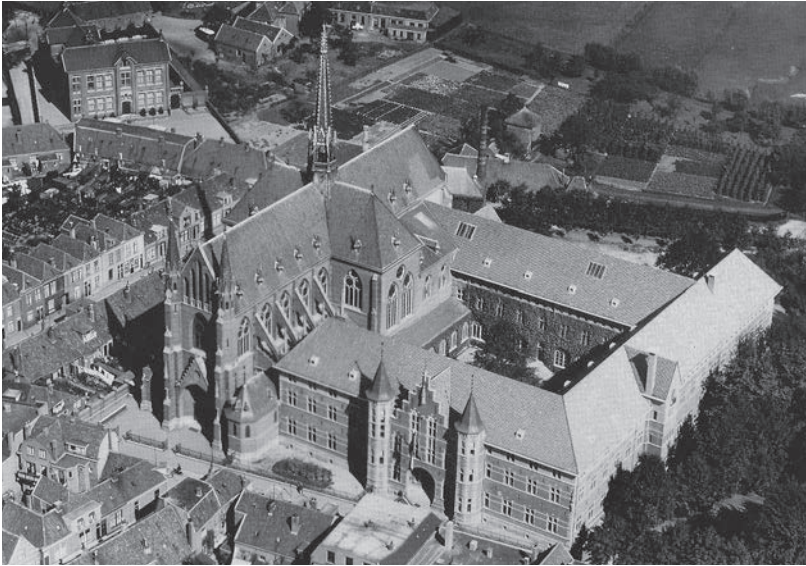
De grote aanwas van kandidaten na de Tweede Wereldoorlog maakte opnieuw een verbouwing noodzakelijk. In het najaar van 1948 werden op de zolder zeventien cellen voor de fraters gebouwd. Het klooster had toen zo'n tachtig bewoners. In de volgende jaren steeg dat aantal nog iets, om daarna fors te dalen. In 1966 vertrokken de filosofiestudenten en een aantal docenten naar Nijmegen.

Om het klooster in stand te kunnen houden, werden de nieuw gebouwde cellen verhuurd aan

Een stukje van het claustrum of de kloostergang, omstreeks 1925. Architect van het neogotische gebouw was Johannes Kayser uit Maastricht, die eerder bij Pierre Cuypers had gewerkt. (Collectie HCO)

Pater Raymundus van Bergen (1883-1978), begaafd glazenier, woonde en werkte tot op hoge leeftijd in het klooster. Hij ontwierp een deel van de gebrandschilderde ramen. (Uit: Terugblik en uitzicht. 75 jaar Dominicanen in Zwolle)

Luchtfoto van het Dominicanenklooster uit 1933. (Uit: Oud Zwolle uit de lucht)

HTS-studenten. Kort daarop gebeurde dat met de hele tweede verdieping en wel aan Staatsbos-beheer, later aan de Algemene Inspectie Dienst en op het ogenblik huist er de Rechtbank Zwolle-Lelystad, Sector Civiel Recht.

Sinds 1995 is het onderhoud van de gebouwen in handen gelegd van een stichting. Een manager-coördinator heeft de dagelijkse leiding en wordt bijgestaan door vele betaalde, maar vooral onbetaalde medewerkers (m/v), rooms en onrooms broederlijk en zusterlijk door elkaar.

Het fraterskoor, jaren vijftig. (Uit: Terugblik en uitzicht)

Tussen 1982 en 1994 had een restauratie plaats van de kerk, mede mogelijk gemaakt door subsidie van de stad en het rijk. Margriet Meindertsma, de wethouder voor bouwzaken, was de predikbroeders gunstig gezind. Bij haar afscheid schonk het klooster haar een ouderwetse juskom met het wapen van de orde en fraai met bloemen opgemaakt.

De torenspits kreeg van de stad een blijvend spotlight, zodat het gebouw ook in de avondlijke en nachtelijke uren mede beeldbepalend voor de stad bleef.

Opleidingshuis

Vanaf het begin was het Zwolse klooster een opleidingshuis voor jonge dominicanen en wel voor de driejarige studie van de filosofie. Het program omvatte onder andere natuurfilosofie, logica, metafysiek, criteriologie oftewel wetenschapsfilosofie, geschiedenis van de filosofie en apologetiek of christelijke verdedigingsleer. Maar er waren ook vakken als Bijbelgrieks, Hebreeuws, inleiding in de bijbel, preekles, zangles en stemoefening. Daarnaast was er het koorgebed dat voor een groot deel door de fraters werd verzorgd en toch wel een uur of twee per dag in beslag nam. Het studium had een behoorlijk peil, al ging een deel van de leerstof boven de pet van een aantal studenten. De fraters hadden op dinsdag en donderdag 's middags vrij, een nog uit de Middeleeuwen stammende regeling. Dan was het verplicht wandelen: twee aan twee, waarbij de binnenstad verboden gebied was. Oudere Zwollenaren weten nog hoe die zwart-witte koppels door hun straten liepen. Als ze langs het ziekenhuis kwamen, zwaaiden zij stevast naar de langdurig zieken die daar lagen.

Ofschoon de fraters gedurende hun hele opleidingstijd tijdens de vakanties niet naar hun ouderlijk huis mochten terugkeren, hadden zij een paradijselijke vervanging in het buitenhuis Arnhem bij het Haersterveer. Zij gingen daar twee maal veertien dagen naar toe. Er viel te zwemmen, te roeien, te zeilen, te wandelen en veel te lezen.

De bijdrage van de predikbroeders aan het stedelijk welzijn in de afgelopen honderd jaar lag voornamelijk op godsdienstig gebied en dan

nog beperkt tot het rooms-katholieke deel van de bevolking. De rijke liturgie met verzorgde zang trok mensen van veel kanten.

Toch was dit niet het enige. Het klooster lag in de druk bevolkte wijk Assendorp waar sinds 1866 met de komst van de spoorwegen naar Zwolle in snel tempo huisjes voor arbeiders werden gebouwd. Een groot deel van die arbeiders stond onder invloed van de SDAP, de Socialistische Arbeiders Partij. Assendorp was rood. In dat klimaat waren de conferenties over sociale rechtvaardigheid die de paters op zondagen in hun kerk verzorgden, niet zonder gevolg, al viel en valt dat niet te meten. De zielzorgers stonden in ieder geval niet met hun rug naar de samenleving.

Dat bleek ook uit de conferenties voor niet-katholieken. Die begonnen in november 1919 in een van de zalen van het klooster voor een uiterst select gezelschap: de commissaris van de koningin, de burgemeester, leden van het gerechtshof, dominees. De bedoeling was een objectieve uiteenzetting te geven van de rooms-katholieke leer. Eind 1920 wilde men een groter publiek laten kennismaken met, zoals werd aangekondigd, 'Roomsche leer en Roomsche leven'. De conferenties waren bedoeld voor niet-katholieken. Het eigen kerkvolk werd daarom nadrukkelijk verzocht weg te blijven. Het idee kreeg zeer spoedig navolging in veel andere plaatsen.

Dat dergelijke activiteiten vanuit het klooster mogelijk waren, was te danken aan het feit dat er in het klooster werd gestudeerd en dat men voor predikanten en mensen die lezingen konden verzorgen uit zeker arsenaal kon putten.

Oecumenische gesprekken

Ofschoon de conferenties het hele land bestreken en duizenden toehoorders trokken, hebben ze slechts enkele jaren stand gehouden. Wat wél doorging, was een geleidelijke toenadering tussen protestanten en katholieken. De Tweede Wereldoorlog bevorderde die toenadering, doordat mensen van allerlei geestelijke pluimage in die jaren leerden met elkaar samen te werken.

Vanaf 1952 tot zeker 1955 vonden er oecumenische gesprekken plaats tussen de professoren van de Gereformeerde Theologische Hogeschool

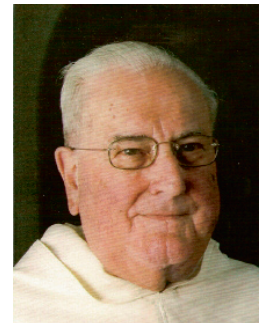
Huize Arnichem aan de Vecht, gelegen aan de Doornweg, Haerst, begin jaren zeventig. Tussen 1925 en 1965 was dit het buitenverblijf van de dominicanen. De jonge fraters konden zich hier verpozen. (Collectie HCO)

van Kampen en de patersdocenten van het Zwolse klooster: twee maal per jaar, afwisselend in Kampen en in Zwolle. Tot begin jaren zestig van de vorige eeuw kwamen studenten van het Kamper dispuut 'Heros' en de Zwolse derdejaarsstudenten in de filosofie beurtelings bij elkaar op bezoek.

Het klooster heeft in combinatie met het nabijgelegen katholieke ziekenhuis een niet geheel onbelangrijke rol gespeeld bij de opvang van vluchtelingen, onderduikers en mensen uit de illegaliteit. Veel daarover is, ook in eigen kring, niet bekend. Degenen die in zulk werk actief waren zwegen als het graf, ook tegenover hun medebroeders en zelfs na de oorlog bleven zij uiterst karig met mededelingen over de rol die zij toen hadden gespeeld.

Evenals in de Middeleeuwen was de kerk een openbare kerk. Ze was niet ingevoegd in het stedelijk patroon van parochies. En evenals in de Middeleeuwen leverde dat irritaties op tussen paters en wereldheren. Zelfs onder het roomse kerkvolk waren er vurige patersklanten en lieden die van de paterskerk niet wilden weten.

Daar werd het volgende op gevonden: men bombardeerde de paterskerk tot 'Rectoraat' onder de paraplu van de Jozefparochie. Dat gebeurde op 22 september 1965. Pater Alfons Voss werd de eerste rector. Hij werd een bekend gezicht in katholiek Zwolle, doordat hij gedurende lange jaren ook buiten het eigen rectoraat werkzaam

Pater Alfons J. Voss was jarenlang de eerste rector van het rectoraat Thomas van Aquino. (Collectie auteur)

Het Dominicusraam in de kerk, Dominicus predikend voor een groepje mensen. Dit venster is ontworpen door pater Raymundus van Bergen. De grondgedachte erachter is tevens het ordedevies: 'Contemplari et contemplata aliis tradere' - overwegen en het overwogene aan anderen doorgeven. (Uit: Met het oog op de ramen van de Dominicanenkerk te Zwolle)

bleef in het pastoraat. Zo deden overigens ook andere paters.

In 1979 werd de serie 'Leerwegen' opgezet als voortzetting van de gesprekken destijds met geïnteresseerde stad- en streekgenoten over geloofsbeleving en actualiteit. Het zogenoemde Thomas-huis nam in 1998 deze fakkel over tot op de dag van vandaag.

Zusters dominicanessen verhuisden van het A-plein naar het klooster. Dat gebeurde op donderdag 2 januari 1997 in ijzige kou: om 9.00 uur in de morgen voor het nog vijftien graden!

De zusters brachten het jongerenwerk mee. Dat werd gehuisvest in de oude wasserij die vanaf ongeveer september van datzelfde jaar een grondige verbouwing onderging. De ruimte op de begane grond werd bestemd voor de nachtopvang van daklozen, het Nel Banninkhuis. Op de bovenverdieping kwam, hoe toepasselijk, 't WasdoM',

waar sindsdien allerlei activiteiten voor jongeren worden uitgedacht en uitgevoerd.

Op dit ogenblik is het grote kloostergebouw nog steeds bewoond door acht broeders. Er woont een groep van drie dominicanessen onder de Hebreeuwse naam 'Kohëlet', hetgeen predikante of predikster betekent. Twee vrouwen die geen kloosterling zijn maar zich sterk met de orde verbonden voelen, hebben zich metterwoon in het huis gevestigd.

Hoe het met ons allen verder zal gaan, nu de aanwas al jaren stil ligt, weet niemand. Het klassieke kloosterleven heeft, lijkt het, zijn aantrekkingskracht althans in onze West-Europese landen verloren. Het vinden van nieuwe wegen in deze spirituele sector behoort, om met Fernand Braudel te spreken, tot de geschiedenis van de middellange duur.²⁸ Hooggeplaatste rooms-katholieke geestelijken willen daarover nog wel eens luchtigjes heen stappen met de opmerking, dat de Kerk wel vaker dieptepunten heeft gekend en er toch weer bovenop is gekomen.

Schrijver dezes echter denkt maar zo: resultaten, behaald in het verleden, geven geen garantie voor de toekomst. Zwolle en de dominicanen mogen overigens met enige trots terugzien op een samengaan waarvoor geen van beiden zich behoeft te schamen, integendeel.

* Dit artikel is een bewerking van een lezing uit de reeks Historische Avonden 2007-2008, georganiseerd door de Vereniging Vrienden van de Stadskern Zwolle en gehouden in het Historisch Centrum Overijssel op donderdag 17 april 2008.

Noten

1. *Opera Omnia*, ed. M.J. Pohl, 7dln., Freiburg i.Br 1902-1922, VII, 458
2. Zie voor een zeer korte beschrijving: *Terugblik en uitzicht. 75 jaar Dominicanen in Zwolle, 1901-1976*, Zwolle, zj. (1976); 19-21
Voor een kort historisch overzicht: Kees Brakkee, 'Historie', in: *Zoeken naar echtheid. Dominicanen in Nederland*, Amstelveen, 1986; 15-33
3. Zie: S.P. Wolfs O.P., *Middeleeuwse dominicanenkloosters in Nederland. Bijdrage tot een monasticon*, Assen, 1984; 1-2, sub II; 136, sub VI

4. M.-H. Vicaire, O.P., *Histoire de Saint Dominique*, 2. tom., 2de éd., Paris, 1982
C.H. Lambermond, *Sint Dominicus, de stichter van de orde der predikbroeders*, Haarlem/Antwerpen, z.j. [1949]; 231 p.
5. 'Cuius terre incolae cum deprehendisset iam fuisse dudum hereticos, cepit super illis tam innumeris miserabiliter animabus multa cordis compassione turbare. Ipsa nocte vero, qua in prefata civitate [Tholosa] hospitati sunt, supprior ille cum hospite domo heretico multa disputatione et persuasione fortiter et ferventer agens, dum // non posset hereticus resistere sapientie et spiritui qui loquebatur ad fidem ipsum spiritui dei mediante reduxit.' Jordanus de Saxonia, *Libellus de principis ordinis praedicatorum*, in: Monumenta Historica sancti patris nostri Dominici, fasc.II, no.15; 33-34. Romae: Institutum Historicum FF. Praedicatorum, 1935
Petitot en Vicaire geven de zin over het morgenlicht zonder te vermelden wie de auteur van deze vondst is. Het is net alsof Jordanus dat heeft neergeschreven. Wat niet zo is.
Lambermond (*Sint Dominicus*, 1948) vermeldt met citaat (p. 34 bovenaan) dat een van Dominicus' biografen deze fijnzinnige opmerking maakte, maar hij vertelt niet wie dat was. Het citaat luidt: 'Toen de nachtelijke duisternis verdreven was, was ook door het bovennatuurlijke licht van het geloof de duisternis van de dwaling in deze misleide ziel overwonnen.' Tot nu toe heb ik deze auteur niet kunnen ontdekken.
6. M.-H. Vicaire O.P., *Éléments de démographie dominicaine au XIIIe et au début du XIVe siècle dans la France du nord et du midi*, in: *Dominique et ses prêcheurs*, Fribourg/Paris 1977; 370-371
7. Wolfs, 244, sub III; G.A. Meijer O.P., *Historisch overzicht van de Nederduitse Provincie*, in: *Dominicaansche Studiën*, Tiel 1920; Aanhangsels II, 25
8. Wolfs, p. 2, sub III
9. Alb. de Meyer O.P., *La Congrégation de Hollande ou La Réforme dominicaine en territoire Bourignon 1465-1515*, Liège 1947; CXXII- 474 p. Ook: Wolfs, 2, sub III
10. Wolfs, 335, sub III
11. J. le Goff, *Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. État de l'enquête*, in: E.S.C. 25 (1970), 932
12. Wolfs, Inhoud, p. V
13. Voor deze en de volgende alinea's: Wolfs, 335-339, sub III-VI en *De Broerenkerk te Zwolle*, red. A.J. Gevers en A.J. Mensema, Zwolle, 1989; 12 v.v.
14. J. le Goff, 941-943
15. I. Wormgoor, *Uit vrije wil en voor zijn zielenheil. Kerkelijke instellingen in Zwolle en hun functioneren binnen de stedelijke samenleving tot 1580*, Zwolle, 2007; 212 en 331
16. Thomae Aquinatis, *Summa theologiae*, II-II, q.188, art. 6c
17. Wolfs, 348, sub XIV; Wormgoor (Zie noot 14), 211
18. Wolfs, 339, sub VII en 349-351, sub XV en XVI
19. Zie voor het vervolg: Wolfs, 340-342, sub X en XII; Wormgoor, 204-206, 215, 218-221
20. Wolfs, 342, sub XII; *De Broerenkerk te Zwolle*, 15-16
21. Wolfs, 341-342, sub XII
22. Wormgoor, 215
23. Wolfs, 341, sub XI
24. Wolfs, 354, sub XVIII; Wormgoor, 341-342
25. M. Schoengen, 'Grep en uit het kerkelijk en burgerlijk leven in verband met het oude Broerenklooster te Zwolle', in: *De Dominikanen te Zwolle*, Zwolle, 1926; 73-98
26. Zie voor de tijd na de Reformatie: *De Broerenkerk te Zwolle* (Zie noot 13), blz. 37-78; voor de restauratie: ibidem, 79-99. Voorts: Wolfs, 337, sub V
27. Voor het hele verdere vervolg putte ik uit: *Terugblik en uitzicht. 75 jaar Dominicanen in Zwolle, 1901-1976*; uit: R.W. Thuijs, *Beschrijving van de Dominicanen-kerk en klooster van de H. Thomas van Aquino te Zwolle*, Zwolle, 1985 (pro manuscripto) en uit eigen herinnering
28. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949; 2e éd., 1966

De Sprankel (1967-1990)

Marten Sikkema

Op deze pagina van de eerste folder van de opleiding, eind jaren zestig, werd ondermeer gewezen op de goede en bovendien goedbetaalde carrièreperspectieven die de opleiding bood. (Particuliere collectie)

Het onderstaande is een historische schets van een instelling die in 1967 in Zwolle startte met een unieke middelbare dagopleiding voor inrichtingsopvoeders. Deze opleiding groeide uit tot een school voor middelbaar sociaal en pedagogisch onderwijs en werd tenslotte een belangrijke bouwsteen voor de Landstede Beroepsopleidingen.

Inleiding

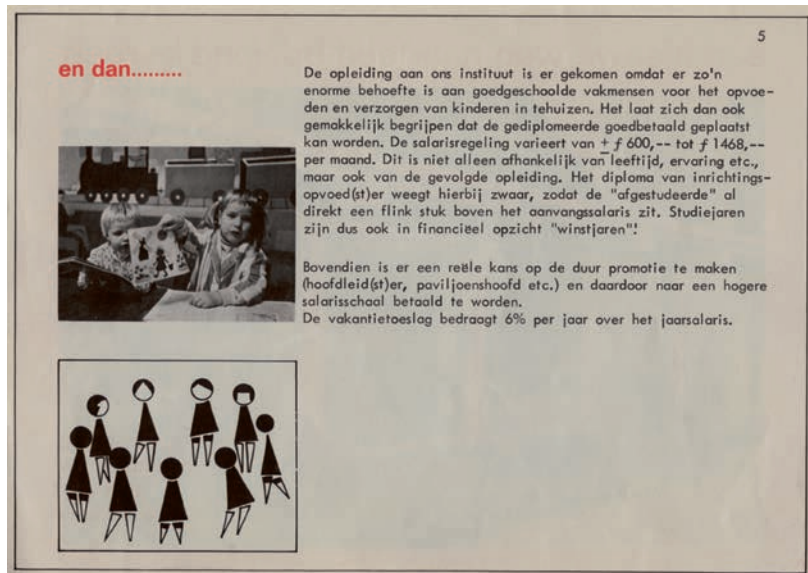
Sinds 2006 houdt een 'Werkgroep Geschiedenis' van de Stichting Welzijn Ouderen in Zwolle zich bezig met het vastleggen van de geschiedenis van de Aa-landen, één van de wijken van Zwolle. Dit in nauwe samenwerking met het Historisch Centrum Overijssel. Heel wat van de bewoners van het eerste uur van deze wijk zijn reeds op leeftijd. Deze groep bewoners kan nu nog worden benaderd om het een en ander te vertellen over hun vroegere ervaringen in de wijk. Het blijkt dat ze daartoe veelal graag bereid zijn.

In september 2007 was het veertig jaar geleden dat de Stichting 'de Sprankel' in Zwolle startte met een middelbare dagopleiding voor inrichtingsopvoeders. In het kader van dit jubileum werd een reünie met oud-medewerkers georganiseerd. Door de bovengenoemde Werkgroep Geschiedenis is toen aan de oud-directeur van de Sprankel, de heer J.H. Elbrecht, gevraagd het een en ander te vertellen over 'zijn' school, die jarenlang aan de Zoom in de Aa-landen gevestigd is geweest. Dit gesprek vond plaats op 23 januari 2008. Behalve de heer Elbrecht waren ook aanwezig de heren Ten Cate en Sikkema van de Werkgroep Geschiedenis en de vroegere conciërge van de Sprankel, de heer Groothuis. Het onderstaande artikel is op dit gesprek gebaseerd.

Het initiatief voor de start kwam van de Vereniging Kinderzorg Zwolle

In 1967 bestond de Vereniging Kinderzorg in Zwolle zestig jaar. Deze voogdijvereniging ging uit van de diaconieën van de hervormde kerk. De toenmalige directeur, de heer G.C. van Mourik, kreeg de opdracht van zijn bestuur om te onderzoeken of er mogelijkheden waren een middelbare dagopleiding te starten voor inrichtingsopvoeders. In kindertehuizen en justitiële inrichtingen was er dringend behoefte aan goed geschoolde medewerkers van middelbaar niveau. In die tijd werden er medewerkers aangenomen zonder een specifieke scholing. Wel moest in diensttijd een opleiding kinderbescherming gevolgd worden.

Op grond van het door de heer Van Mourik opgestelde rapport werd vervolgens besloten dat zo'n opleiding er moest komen. In september 1967 werd hiermee gestart. Subsidie van rijkswege was er niet. Men was aangewezen op giften. De Vereniging Kinderzorg Zwolle en ook de Stichting 'Het Kind', van de kinderpostzegels, waren bereid financieel

bij te dragen. De heer Elbrecht werd met ingang van 1 oktober 1967 aangesteld als directeur van de nieuwe instelling. Gezien de smalle financiële basis bracht deze baan voor hem ook risico's mee. Alles moest van de grond af worden opgebouwd. Al vóór de aanstelling van de heer Elbrecht was besloten dat de nieuwe school de naam 'de Sprinkel' zou krijgen. Waarschijnlijk is gekozen voor deze naam omdat het woord sprinkel of sprank associaties heeft met woorden zoals hoop en licht. En daaraan is in kindertehuizen wel behoefte. De heer Van Mourik werd de eerste secretaris van het bestuur van de Stichting de Sprinkel.

Pionierswerk

Op 5 september 1967 was de officiële oprichtingsdatum van de school met als naam: Stichting de

Sprinkel, instituut voor vorming en opleiding van inrichtingsopvoeders. De opleiding was in eerste instantie gericht op medewerkers van kindertehuizen en justitiële inrichtingen. Later kwamen daar ook schippersinternaten en gezinsvervangende tehuizen bij. Het was destijds de enige school in Nederland met deze opleiding. Er was geen geld voor een nieuw schoolgebouw, dus moest er gebruik worden gemaakt van bestaande locaties. Men begon in het wijkcentrum van de Jeruzalemkerk.

De docenten werkten op uurbasis voor de school. Ze deden dit naast hun baan elders. De heer Elbrecht weet zich nog te herinneren dat de gymnastiekleraar destijds twintig gulden per uur verdiende. Alleen de directeur had een volledig betaalde aanstelling. Er was landelijk buitenge-

In het voorjaar van 1976 werd de eerste paal voor het nieuwe schoolgebouw geslagen door de heer Van Mourik (met helm), de initiatiefnemer tot het oprichten van de school. Naast de heer Elbrecht (met baard) de inspecteur van het onderwijs. (Foto Henneke, particuliere collectie)

woon veel belangstelling voor de opleiding: er waren in latere jaren soms honderden aanmeldingen, veel meer dan er geplaatst konden worden. Niet alleen de vooropleiding, Mulo-niveau, speelde een rol bij de toelating. Veel waarde werd ook gehecht aan de motivatie van de leerlingen. Middels een testgesprek rolden de gelukkigen eruit.

Er werd gestart met in totaal achttien leerlingen. De volgende jaren was dit aantal niet veel hoger. Er werd onder meer les gegeven in: kinderrecht en -bescherming, pedagogiek, psychologie, opvoeding buiten het gezin, maatschappelijk inzicht, Engels en Nederlands.

Omdat de school een landelijke functie had en de leerlingen daarom ook uit het hele land afkomstig waren, moesten ze in Zwolle worden gehuisvest. De school heeft nooit als internaat gefunctioneerd. Wel werden de leerlingen geholpen om een kamer te vinden. De activiteiten in dit verband hebben na verloop van tijd geleid tot de start van de Stichting Studentenhuisvesting in Zwolle. Deze Stichting bestaat nog steeds.

Alles bij elkaar genomen was de beginperiode met name voor de directeur een slopende tijd. Er moest veel worden geregeld, terwijl de omstandigheden niet optimaal waren. Het was pionierswerk. Soms hadden de leerlingen ook persoonlijke problemen. Gelukkig was de echtgenote van de

heer Elbrecht maatschappelijk werkster. Ze wist er wel raad mee. Het is zelfs meermalen gebeurd dat leerlingen voor korte tijd in het gezin van de directeur werden opgenomen. Het tekent de instelling, waarmee op de school werd gewerkt. Het was in de beginperiode één grote familie. Dat werd, volgens Elbrecht, niet door iedereen in dank afgenomen.

De opleiding officieel erkend

In de beginperiode zijn alle toenmalige staatssecretarissen van het ministerie van onderwijs wel eens op bezoek geweest. Men probeerde zo een officiële erkenning van de opleiding te verkrijgen. Om dit voor elkaar te krijgen werd er verder ook flink aan de weg getimmerd: elke mogelijkheid werd aangegrepen om de opleiding publiciteit te bezorgen. In 1971 werd de Middelbare Beroepsopleiding Inrichtingswerk officieel erkend.

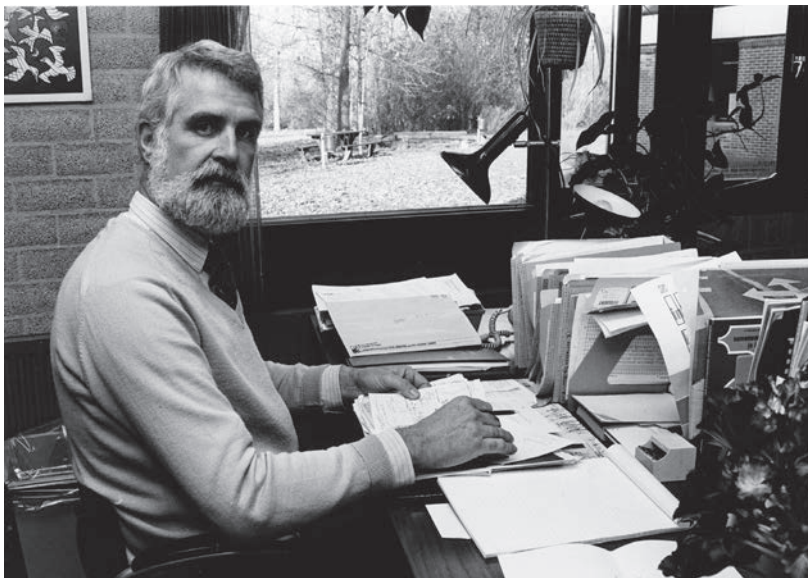
Daarop volgde in januari 1972 de toezegging voor subsidiering. Toen dat eenmaal voor elkaar was, bood dat ook meer mogelijkheden. Zo konden er meer docenten worden aangesteld. In augustus 1972 kreeg de Sprankel de beschikking over de Marnixschool aan de Westerlaan. Deze school werd vóór die tijd gebruikt voor het onderwijs aan kinderen van schippers. In 1972 werd ook al snel een aanvraag ingediend om met de opleidingen cultureel werk en sociale dienstverlening te mogen starten. Enkele jaren later werd daarvoor toestemming verleend. Beide opleidingen begonnen in 1975 met elk twee groepen. Deze groepen werden gehuisvest in de consistorie van de Scheppingskerk in Holtenbroek en in een locatie aan de Klooienberglaan.

Al met al nam het leerlingenaantal snel toe. In 1975 was het reeds gestegen tot zo'n 280. Het jaar daarop waren het er circa 400.

Nieuwbouw in beeld

De spreiding van de leerlingen over diverse locaties was uiteraard geen ideale situatie. Het gebouw aan de Westerlaan werd te klein, er moest zelfs in de gang les worden gegeven. Toen staatssecretaris Veerman in mei 1975 de school bezocht, was net de toestemming afgekomen om met de beide bovengenoemde nieuwe opleidingen te mogen

Directeur Jan Elbrecht in zijn werkkamer, 1978. (Foto Prijt, particuliere collectie)

beginnen. Er werd tijdens het bezoek uitvoerig gepraat over nieuwbouw. De school verklaarde zich bereid zich voorlopig te willen behelpen met de diverse locaties, als er op korte termijn een nieuwe school gebouwd zou mogen worden. Als dat er niet inzat, zouden er noodvoorzieningen moeten komen die ook veel geld kosten. De staatssecretaris heeft de 'boodschap' toen goed begrepen, aldus de heer Elbrecht. Drie weken na het bezoek was de toestemming voor nieuwbouw een feit.

De ontmoetingsruimte en de bibliotheek vormden het hart van de school

Alvorens met de bouw een begin werd gemaakt, is er intensief over de inrichting en de indeling van de nieuw te bouwen school nagedacht. Samen met de architect Erik Huigen van het architectenbureau Gruyters in Berkum heeft Elbrecht verschillende scholen in den lande bezocht, om zo tot een goed doordacht ontwerp te kunnen komen. Het ontwerp zag er in grote lijnen als volgt uit: een gebouw van drie verdiepingen met vier vleugels met daarin 28 lokalen (4 keer 7) voor theorielessen. Daarbij ook nog vier praktijklokalen en een gymnastieklokaal. Centraal werd een gemeenschapsruimte voor ontmoeting gepland. Daarboven bevond zich de bibliotheek: samen met de gemeenschapsruimte vormde deze bibliotheek het 'hart' van de school. De andere ruimtes werden daar omheen gebouwd. Bijzonder was dat er was voorzien in kamers voor de stafdocenten. Andere scholen hadden die niet, maar ze hoorden bij dit type onderwijs waarbij er veel aandacht aan begeleiding van de leerlingen werd besteed, met name in het stagejaar.

Begin 1976 werd er een begin gemaakt met het bouwen van de nieuwe school volgens het genoemde ontwerp. Een school voor 620 leerlingen en wel aan de Zoom in de Aa-landen. Op deze plaats kon een stuk braakliggende grond van de Gemeente Zwolle worden aangekocht. In de loop van het jaar 1977 kwam de school gereed. Het was een verademing voor alle betrokkenen nu vanuit één centraal punt te kunnen werken.

De officiële opening vond plaats 14 november 1977 door staatssecretaris De Jong. Tegelijkertijd

werd er toen een begin gemaakt met een vierde studierichting: Arbeidszaken en Personeelswerk. Het aantal leerlingen nam toe tot circa 600 in de tachtiger jaren. Jaarlijks moesten er ongeveer twintig nieuwe docenten worden aangetrokken.

Ondertussen was de Sprankel landelijk niet meer de enige middelbare dagopleiding op dit terrein. In Berg en Dal en in Leiden waren soortgelijke opleidingen gestart. De opleiding aan de Sprankel had een protestants-christelijke signatuur. Die van Berg en Dal was katholiek, terwijl de opleiding in Leiden neutraal was.

Begeleiding van leerlingen centraal

De schoolopleiding had een duur van drie jaar. Het tweede jaar was een stagejaar. In dat jaar kwamen de leerlingen wel geregeld naar school om de stage-ervaringen te bespreken met de betreffende docent. De docenten hadden daarvoor 'uren' beschikbaar. Zelfs voor de lunch van deze leerlingen werd gezorgd: ze kregen een zogenaamde 'terugkommaaltijd'.

In de tachtiger jaren kon een docent met een vaste baan met 29 lesuren zo'n 14 uur besteden aan de begeleiding van de leerlingen. De docent bezocht af en toe ook zelf de stageplaats om kennis te nemen van de situatie. De docenten kregen alle ruimte om hun lessen naar eigen inzicht in te vullen.

School 'de Sprankel' aan de Zoom in de Aa-landen. (Foto Prijt, particuliere collectie)

Docenten en leerlingen waren maatschappelijk betrokken. Aan demonstraties, zowel plaatselijk als landelijk, werd enthousiast meegedaan. Een alternatieve levenswijze stond hoog in het vaandel, wat zich bijvoorbeeld uitte in de kleding. Het was niet voor niets dat de Sprankel 'de rooie school' werd genoemd. De Sprankel had duidelijk een 'links' imago.

De opleiding stond goed aangeschreven. Gediplomeerden konden over het algemeen makkelijk werk vinden. Ongeveer een derde deel daarvan stroomde door naar een HBO-opleiding. Vaak konden zij beginnen in het tweede, soms in het derde jaar van de HBO-opleiding.

Fusiegolf

Tegen het eind van de tachtiger jaren vond een herstructurering van het middelbaar beroeps onderwijs plaats. Dit in het kader van de zogenaamde SVM-operatie. SVM stond voor Schaalvergroting en Vernieuwing van het Middelbaar Beroepsonderwijs. In 1990 fuseerde de Sprankel met vier andere middelbare beroepsopleidingen tot het Regionaal Opleidings Centrum (ROC) de Landstede. Eerder waren fusiepogingen tussen Dabar (Middelbaar Dienstverlenings- en Gezondheidszorg Onderwijs) en de Sprankel op bezwaren gestuit van de kant van het bestuur van Dabar. Dit opleidingsinstituut was weliswaar ook van protestants-christelijke signatuur, maar meer 'rechts' georiënteerd. Op 5 juli 1990 ging de Sprankel op in de ROC de Landstede. Bij de voorbereidingen tot de fusie functioneerde de Sprankel als zogenaamde projectschool. Want op deze school was veel deskundigheid aanwezig om het fusieproces tot een goed einde te brengen.

De samenvoeging van middelbare opleidingen bij de ROC de Landstede is na 1990 doorgegaan. Uiteindelijk zijn landelijk alle middelbare beroepsopleidingen ondergebracht bij Regionale Opleidings Centra (ROC's).

Hoewel het niet gemakkelijk was, waren de docenten en de directeur toch van mening dat deze ontwikkelingen op een positieve manier

moesten worden benaderd. Grotere eenheden hebben voordelen. Zo zijn er meer faciliteiten. Er zijn ruimere mogelijkheden om van allerlei moderne technieken gebruik te kunnen maken. Wel is een herkenbare begeleiding nodig. De bestuurbaarheid van een dergelijke grote school-eenheid is moeilijker. Ook de communicatie laat nogal eens te wensen over. Het vraagt een zeer professionele aanpak. Van veel belang is dat de leerlingen zich thuis voelen in dit grotere geheel. Een gevoel van veiligheid is ook daar nodig.

Besluit

Zoals vermeld gingen de opleidingen van de Sprankel in 1990 over naar de Landstede Beroepsopleidingen. Na 1990 is het schoolgebouw aan de Zoom nog enkele jaren in gebruik geweest bij de Landstede. Daarna heeft het Gymnasium Celeanum de school, na een grondige verbouwing, in 2002 in gebruik genomen.

Als zelfstandige onderwijsinstelling heeft de Sprankel in de zeventiger en tachtiger jaren zeer goed gefunctioneerd. Er was een goede onderlinge band tussen docenten en leerlingen. Behalve voor de beroepsopleiding is er op deze school ook altijd veel aandacht geweest voor de begeleiding en persoonlijke vorming van de leerlingen. Ook aan maatschappelijke betrokkenheid schortte het niet. Verschillende betrokkenen hebben deze feiten met voldoening gememoreerd op de reünie in 2007, toen het veertig jaar geleden was dat de opleiding aan de Sprankel startte.

‘Steenhuysen’ rond Zwolle: Werkeren en Kranenburg

In de omgeving van Zwolle komen verschillende gebouwen voor die in historische bronnen worden aangeduid als goed, steenhuys, huys, hofstede en havezate. Een aantal van deze huizen is in de achttiende eeuw verbouwd tot buitenplaats. Vaak werden ze dan omgeven door tuinen en parken en het kwam ook regelmatig voor dat er industriële, landbouw- en bosbouwbedrijven aan gekoppeld werden. Nog steeds zijn veel buitenplaatsen in Zwolle intact. Het hoofdgebouw van de buitenplaats is zelden ouder dan het jaar 1600, maar de buitenplaatsen hebben vaak een oudere fase gekend. Dit artikel beschrijft de zoektocht naar de middeleeuwse kernen van twee Zwolse buitenplaatsen, Werkeren en Kranenburg.

Werkeren

In 2001 en 2002 vonden opgravingen plaats in de wijk Stadshagen te Zwolle die meer licht zouden moeten werpen op de geschiedenis van de havezate Werkeren. Van de zaalbouw van Werkeren is de fundering teruggevonden. De buitenomtrek van de fundering bedroeg 10,20 x 25,80 m, de binnenomtrek 7 x 23 m. De onderste twee lagen van de fundering bestonden uit kistwerk met een vulling van tufsteen, veldkeien en baksteen. De lagen kistwerk daarboven waren gevuld met baksteenbrokken en waren soms anders georiënteerd dan de onderste lagen. Ook was de baksteen hier van een kleiner formaat. Dat zou er op kunnen wijzen dat het gebouw verschillende fasen heeft gekend.

Michael Klomp

Luchtfoto van de opgraving van de hoofdburcht van de havezate Werkeren, 2001. (Aerophoto Eelde)

De zaal heeft een kelder gehad die, gezien de poeren, opgedeeld was in vijf gewelfvakken.

De zaal was ingedeeld in twee vertrekken: een oostelijk vertrek van drie gewelfvakken en een kleiner vertrek van twee vakken diep aan de westzijde. De indeling tekende zich op het niveau van de kelder duidelijk af, waardoor het aannemelijk lijkt te veronderstellen dat ook de kelder ingedeeld moet zijn geweest in twee ruimten. Van de vertrekken van de begane grond boven de kelder diende de grootste ruimte als zaal of ontvangstruimte, het kleinere vertrek was het privévertrek van de heer. Bij dit vertrek hoorde naast een schouw ook een latrine.

Voor de datering van de zaalburcht zijn we naast de archeologische gegevens afhankelijk van informatie uit historische bronnen.¹ De weinige beschikbare archeologische gegevens wijzen op een datering na 1366. Deze datering is gebaseerd op houtmonsters van de brug die de verbinding vormde tussen de Werkerallee en de voorburcht, het oudste vondstmateriaal uit de beerkelder en de samenstelling van de onderste funderingslagen van het zaalgebouw.

In historische bronnen komt de naam Werkeren voor het eerst in 1405 voor. In een grondtransactie uit dat jaar door ridder Otto van Polanen, heer van Voorst en Keppel, en zijn vrouw

Johanna, is sprake van een stuk land in Mastenbroek, waaraan het onderhoud van het deel van de 'Vekoter Weteringe achter Werkeren' gekoppeld was.² Ook in een andere bron uit 1405 wordt melding gemaakt van een gedeelte van de 'wetering bij Wirckeren'.³ Uit deze twee vermeldingen en een vermelding in de Zwolse stadsrekening van 1407, waarbij vier mannen gestationeerd werden op 'Werkerbrugge', komt duidelijk naar voren dat Werkeren in die tijd al bestond. Werkeren ligt in de polder Mastenbroek en was in die tijd eigendom van de heer van Voorst.

Die familie zal dus de bouwer van het kasteel hebben geleverd. De Van Voorsten bezaten in Westenholtte een kasteel dat in 1362 werd belegerd en met de grond gelijk gemaakt werd. Dat betekende echter niet het einde van de familie. In een verzoeningsverdrag uit 1363 beloofden de zonen van Zweder van Voorst, Roderik en Wolter, zich voortaan als trouwe onderdanen van de bisschop van Utrecht te zullen gedragen. In dit verdrag werden ook bepalingen over de toekomstige verdeling van de polder Mastenbroeker opgesteld. De Van Voorsten kregen hierbij naast hun normale aandeel nog eens 200 hectare extra toebedeeld. Op basis van deze bronnen kan de opmerking in de literatuur dat meester Johan van Ittersum de stichter van Werkeren is geweest definitief ontkracht worden.⁴ Uit de bronnen blijkt dat Johan van Ittersum wel op het huis heeft gewoond. Onder zijn bewind zijn veel aanpassingen aan het huis uitgevoerd.

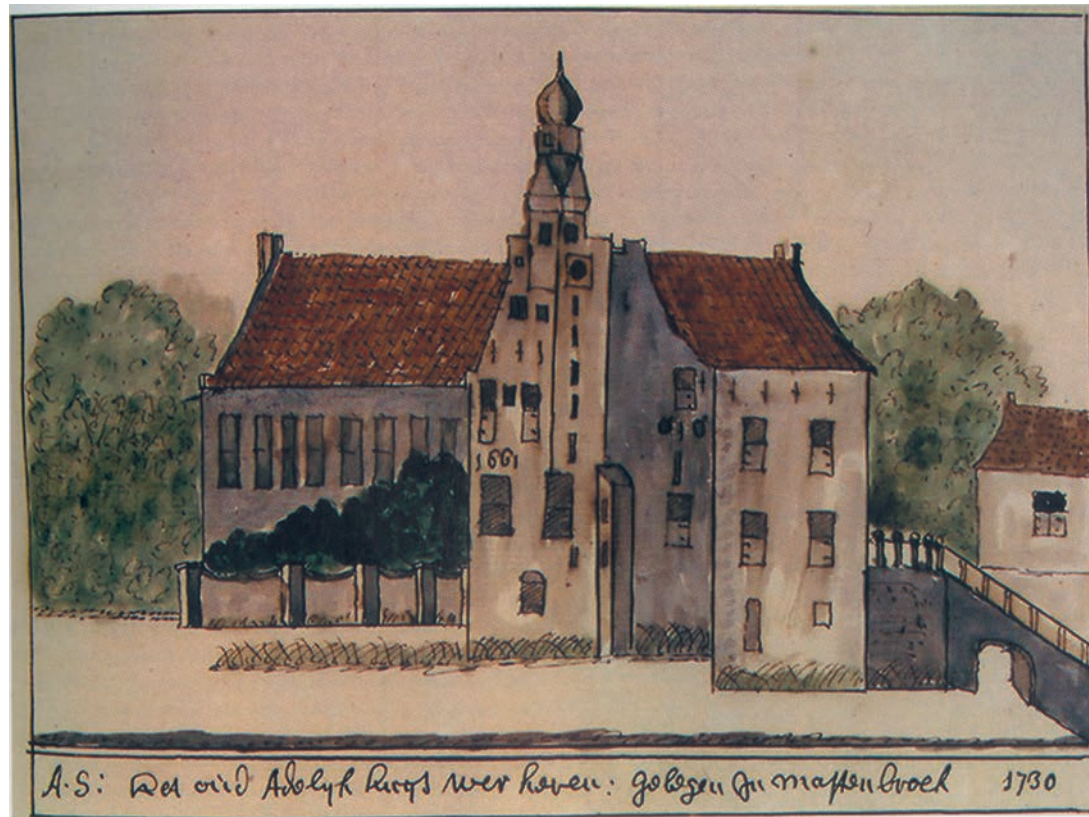
Latere uitbreidingen

De oude zaalburcht is namelijk vele malen uitgebreid en gemoderniseerd. Aan de zuidzijde van de langsgewel is de fundering van een bakstenen aanbouw aangetroffen. Tussen deze aanbouw en de gracht is een beerkelder opgegraven met vondstmateriaal uit de periode 1525-1625. Toch geeft dat geen indicatie wanneer precies deze aanbouw is neergezet en wat de functie was. Het zou een toegangsgebouw kunnen zijn. De zaalburcht kreeg in deze tijd bovendien nog een extra vleugel. Tussen beide vleugels is vermoedelijk in dezelfde periode een traptoren gebouwd. In deze traptoren was een latrine aanwezig die via een aan de

Onder het vondstmateriaal van Werkeren bevinden zich drie complete steengoed trechterbekers.

(Foto H. Heimkamp, Archeologie Zwolle)

Aquarel door Andries Schoemaker van het 'oud-adelyk huys Werkeren, gelegen in Mastenbroek, 1730'. (Collectie HCO)

buitenzijde geplaatste storkoker uitkwam in de gracht. Aan de noordzijde van de nieuwe vleugel is een beerkelder aangetroffen, die materiaal bevatte uit de periode 1475-1550. Onder het vondstmateriaal bevond zich naast het algemeen voorkomende roodbakkend aardewerk een fraai bord van Spaanse goudluster majolica en een kannetje van Italiaanse of Franse faïence. Het baksteenformaat van de beerkelder komt overeen met het formaat van de stenen in een nieuw opgetrokken keermuur, die waarschijnlijk dus uit dezelfde periode stamt. Houtmonsters uit palen onder de muur geven een datum rond het midden van de zestiende eeuw. De keermuur is de oudste aanwijzing van bebouwing op de voorburch. Later werd een ringmuur ook aan de westzijde van het complex opgetrokken en verrezen er een koepel en een stenen brug.

Kranenburg

Kranenburg lag in de huidige wijk Berkum te

Zwolle. Tegenwoordig bevinden zich op de locatie van de havezate een begraafplaats en crematorium. De oudste fase van Kranenburg heeft bestaan uit een houten gebouw met een buitenomtrek van 20 x 11 m. Het gebouw telt drie beuken en is aan de zuidzijde voorzien van een aanbouw van 9 x 8 m. Opmerkelijk is dat de buitenste zijbeuken (4 m) aanmerkelijk breder zijn dan het middendeelte (3 m).

Het gebouw ligt precies in het midden van een eiland dat wordt omgeven door twee ronde grachten. Waarschijnlijk is het materiaal uit de grachten gebruikt om het eiland te verhogen en is vervolgens daar de Kranenburg op gebouwd. Aan de zuidzijde van het gebouw heeft een aanbouw gezeten, die waarschijnlijk uit de beginfase stamt, omdat hier ook de oorspronkelijke ingang wordt vermoed. De functie van het gebouw lijkt een spijker of tiendschuur te zijn geweest. Mogelijk heeft de tiendschuur deel uitgemaakt van een hof

Luchtfoto van de opgravingen op de locatie van de voormalige havezate Kranenburg in 2004/5. (Aerophoto Eelde)

die in bezit was van de familie Campherbeek, een familie die in de veertiende eeuw grote delen van Berkum in bezit had. In een dergelijke schuur werd de belasting van de omwonende boeren, die bestond uit 'een tiende deel' van de opbrengst, afgedragen en opgeslagen.

Al vóór 1471 is het houten gebouw versteend. Op de plek van het drieschepige hoofdgebouw is een zaal gebouwd met een buitenomtrek van 12 x 6 m. Van de zaal zijn alleen nog de funderingssleuf en enkele restanten van baksteenpoeren bewaard gebleven. De poeren wijzen op de aanwezigheid van een gewelfkelder. Aan de zuidzijde is net als bij de houtbouw een stenen gebouw met een buitenomtrek van 5 x 5 m geplaatst. Ook dit gebouw is onderkelderd geweest. Sporen van hoekpe-nanten wijzen op kruisgewelven. Van dit gebouw waren nog de onderste baksteenlagen aanwezig. Dit heeft te maken met het feit dat dit gebouw al vóór 1580, toen Kranenburg is belegerd, moet zijn verdwenen. Ook aan de noordzijde van de zaal is een stenen beerkelder aangelegd. In deze beerkelder zijn voorwerpen aangetroffen die onmiskenbaar in gebruik zijn geweest door de familie Mulert. Onder de vondsten bevonden zich naast

een houten kan en voorwerpen van aardewerk ook twee pispotten. Op één van de pispotten was het wapen van de familie Mulert als eigendoms-merk aanwezig. De familie Mulert heeft het goed Kranenburg vanaf 1528 tot 1633 gedeeltelijk of geheel in bezit gehad.

Uit het archeologisch onderzoek op Kranenburg valt af te leiden dat het opgaande muurwerk te dun is geweest om het gebouw als kasteel te betitelen. Ook dat wijst er op dat Kranenburg eerder diende als spijker of tiendschuur.

De ringmuur

Om het complex is aan de binnenzijde van de gracht een ringmuur aangelegd. De ringmuur bestaat uit bakstenen van 28/27 x 14 x 6 en 26 x 13 x 6 cm. Dit zijn dezelfde steenformaten die ook bij de zaal zijn gebruikt. De dikte van de fundering bedraagt 1 m, het opgaande muurwerk slechts 40 cm.

Uitzonderlijk is dat de ringmuur vrijwel compleet in de gracht terecht is gekomen. We hebben daardoor een goed beeld van het opgaande muurwerk. De muur blijkt niet rond maar veelhoekig te zijn geweest en was voorzien van kantelen. De muur was naar schatting 2,46 m hoog. De hoogte

van de kantelen bedraagt 46 cm. De afstand tussen twee kantelen is minimaal 36 cm geweest. In de muur zijn verder schietgaten of -spleten aanwezig. Deze schietgaten zaten in ieder geval op een hoogte van minimaal 90 cm boven het maaiveld.

In de periode van de aanleg van de ringmuur aan de binnenzijde van de gracht zal ook een aanvang zijn gemaakt met de uitbreiding van het zogenaamde steenhuis. Het oude huis werd mogelijk ontdaan van het vierkante gebouw van 5 x 5 m en voorzien van een nieuwe vleugel aan de noordzijde. De bouw van de nieuwe vleugel zorgde ervoor dat de oude beerkelder in onbruik raakte en werd dichtgestort. Opmerkelijk is dat de nieuwe vleugel is voorzien van schuine steunberen

De ringmuur en de uitbreiding van het oude huis getuigen van een forse bouwcampagne waarbij kosten noch moeite werden gespaard. Niet alleen het uiterlijk van het gebouw verwijst naar overdaad en luxe, ook de indeling van het huis moet indrukwekkend zijn geweest. In greppels aan de zuidzijde van het hoofdgebouw zijn fragmenten gevonden van majolicategels, inlegtegels, kacheltegels en stucwerk die getuigen van rijkdom.

Een belangrijke vraag is nu welke persoon verantwoordelijk is geweest voor deze opmerkelijke en overdadige bouwcampagne.

Kranenburg was in de periode 1528-1633 in het bezit van de familie Mulert. Johanna Mulert was getrouwd met de Oostfriese edelman Hoyko Manninga tot Pewsum. In 1570 was hij al overleden. In dat jaar blijkt Johanna Mulert namelijk reeds hertrouwd met Gabriel de Salazar.

Van Manninga weten we dat hij berucht was om zijn spilzucht en in 1565 door schulden gedwongen was om zijn stamhuis en heerlijkheid Pewsum te verkopen. Hij moest zich vanaf dat moment ergens anders vestigen en koos waarschijnlijk naast Staverden op de Veluwe voor Kranenburg bij Zwolle. Zijn spilzucht zal ongetwijfeld hebben geleid tot uitzonderlijke bouwactiviteiten. Ook de fragmenten van een tegelkachel zijn aanleiding om Hoyko Manninga als bouwheer te zien. Van de fragmenten van de tegelkachel wordt immers duidelijk dat het om een zogenaamde reformatiekachel moet gaan. Manninga was een

Drie tekeningen van Kranenburg uit het schetsboek van Gerard ter Borch, 1633. (Rijksprentenkabinet)

aanhanger van de Reformatie, evenals de Mulerts. Manninga heeft in de korte tijd dat hij er de scepter zwaaide, zijn best gedaan om zijn nieuwe bezit een echt kasteel uiterlijk te geven. Een daadwerkelijke militaire aanval had het nieuwe Kranenburg echter niet doorstaan.

Conclusies

Het archeologisch onderzoek op Werkeren en Kranenburg laat zien dat we hier te maken hebben

Houten kan, gevonden in de beerput van Kranenburg. (Foto Restauratieatelier Restaura, Haelen)

met twee complexen die elk een eigen ontwikkeling hebben doorgemaakt. Uit beide opgravingen is vast komen te staan dat zowel Werkeren als Kranenburg een houtbouwfasie hebben gekend. Op Kranenburg kon een complete plattegrond gereconstrueerd worden. Opmerkelijk aan deze plattegrond is de breedte van de zijbeuken en de uitgebouwde ingang. Het lijkt daarom eerder te gaan om een tiendschuur of spijker. In beide gevallen is de houtbouw vervangen door steenbouw. Op Werkeren is een zaalgebouw neergezet dat uit de tweede helft van de veertiende eeuw zal dateren. De bouwer is de familie Van Voorst. Op basis van de muurdikte en de sociale positie van de Van Voorsten in Overijssel is het aannemelijk om dit gebouw aan te merken als een echt kasteel. Lastiger wordt dit bij het stenen gebouw op Kranenburg. Ook op deze locatie lijkt sprake te zijn van een stenen zaal. De gedachten gaan in eerste instantie uit naar een functie als spieker of spijker. Een spijker ontwikkelde zich van een graanopslagplaats naar een gebouw met representatieve woonfunctie op het platteland. Het is op basis van deze ontwikkeling heel goed mogelijk dat de vierkante torenachtige aanbouw bij Kranenburg gezien moet worden als woongebouw en dat het rechthoekige gebouw een opslagfunctie heeft behouden.

Veel van dit soort spijkers waren voorzien van een overwelfde kelder, bezaten een representatief woonvertrek met schouw en waren uitgebreid met elementen die als versterking opgevat dienden te worden of die indruk moesten geven. Daarnaast waren spijkers vrijwel altijd voorzien van één of meerdere grachten.

Beide complexen zijn later uitgebreid en verfraaid. In de historische bronnen worden deze latere huizen aangeduid als havezate. Een term die pas in een resolutie van 1578 voor het eerst voorkomt en waarmee huizen bedoeld worden waaraan politieke rechten zijn verbonden. Om toegelaten te kunnen worden tot de Ridderschap van Overijssel diende men riddermatig te zijn, voldoende goedgevoerd te zijn en in het bezit van een havezate. Riddermatig was men als aantoonbaar was dat eerdere familieleden door de landsheer

op de landdag uitgenodigd waren geweest, als men een erkende havezate kon aanwijzen, men de leeftijd van 24 had bereikt en lid was van de gereformeerde religie. Een havezate was een woonstede van een riddermatige die vrijgesteld was van belasting mits vanouds daarvan vrijgesteld. Vanaf 1630 werd verder geëist dat een havezate 'adelycken betimmerd' diende te zijn en met zijn daaronder ressorterende goederen een waarde vertegenwoordigde van tenminste 25.000 gulden. In de zeventiende eeuw werd aan een havezate tevens de voorwaarde verbonden dat de riddermatige ook daadwerkelijk op het huis woonde. Door de revolutie in 1795 verdween de oude Ridderschap van het toneel en maakte plaats voor een nieuw provinciaal bestuur. Dit betekent dat ook de oude plicht, het in stand houden van een havezate met de daarbij behorende goederen, kwam te vervallen. Veel huizen zijn vanaf die tijd dan ook verwaarloosd en vervallen. Ook Kranenburg en Werkeren zijn na 1795 onder de slopershamer terechtgekomen.

* Dit is een verkorte versie van een artikel in de recent verschenen bundel *Middeleeuwse kastelen in veelvoud. Nieuwe studies over oud erfgoed*, uitgegeven door de Nederlandse Kastelenstichting,

Literatuur

- Berkenvelder, F.C. *Zwolse regesten* I-VI, Zwolle 1980-1997
 Bloemink, W., *Havezate Werkeren te Zwolle. Bouwhistorische interpretatie van het muurwerk*, Zwolle 2001
 Hove, J. ten, De heren van Werkeren, in: H. Clevis en M. Klomp (eds.) *Havezate Werkeren. De Heren van Werkeren en hun kasteel*, Zwolle 2005, 27-73
 Klomp, M., Zwolle, De Kranenburg, in: H. Clevis en S. Wentink (eds.), *Overijssels Erfgoed. Archeologische en Bouwhistorische Kroniek* 2004, Zwolle 2005, 53-58
 Klomp, M., Zwolle, Kranenburg, in: H. Clevis en S. Wentink (eds.), *Overijssels Erfgoed. Archeologische en Bouwhistorische Kroniek* 2005, Zwolle 2006, 64-67

Noten

1. Wat betreft de historische bronnen van Werkeren zijn we aangewezen op zeer sporadische, vrij willekeurig bewaard gebleven en dikwijls lastig te interpreteren fragmenten; Ten Hove 2005, 43.
2. Berkenvelder 1980-1997, 712.
3. Berkenvelder 1980-1997, 714, 934, 998, 1209 en 1255.
4. Ten Hove 2005, 47.

Hockeyfusie

Hoe twee hockeyclubs van elkaar kunnen verschillen

Momenteel bestaan er vergevorderde plannen voor een fusie van de twee Zwolse hockeyclubs ZMHC (opgericht in 1902) en Tempo '41 (opgericht in 1941). Willem van der Veen, ZMHC-man in hart en nieren, schreef naar aanleiding daarvan een kleine beschouwing.

Animositeit tussen twee plaatselijke sportclubs is vrijwel overal een onvermijdelijk verschijnsel, maar wat ZMHC en Tempo betreft was daar in 1946, toen ik als veertienjarige begon te hockeyen, nog geen sprake van. Daarvoor verschilden beide clubs teveel van karakter.

Willem van der Veen

De foto toont de situatie op de Pelikaan bij de hockeyvelden van de ZMHC in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Een kale boeren-vlakte met een houten kleedhok in de verte. Rechts ziet men nog een stukje van de koeienstal die de hockeyers eerder als kleedgelegenheid ten dienste stond. Een enigszins desolaat geheel dat totaal onherkenbaar is, vergeleken bij de levendige aanblik die dit sport-complex heden ten dage biedt.

Na een fusie streven beide Zwolse verenigingen ZMHC en Tempo naar een groot gezamenlijk hockeycomplex in Zwolle, waarvoor de

locatie in overleg met de gemeente nog niet vastgesteld is. Na niet minder dan 103 jaar zal het afscheid van de Pelikaan – een naam die herinnert aan een oude uitspanning aan de oude Meppelerweg – voor de ZMHC vergezeld gaan van weemoedige gevoelens.

Toekomstig partner Tempo was in het begin van zijn bestaan (sinds 1941) evenmin riant gehuisvest. De club maakte toen gebruik van één veldje met twee kleedkamertjes op het toenmalige Gemeentelijk Sportpark. Later verhuisde Tempo naar een complex met clubhuis op de Marslanden. (Collectie auteur)

1953: Zwolle eerste klasster!

Na een tweejarig verblijf in de promotieklasse keerde Heren 1 van ZMHC in 1953 terug in de hoogste afdeling, de oostelijke 1e klas. Het team bestond uit: staand vlnr. Frans Sijmons, Leen Kleinjan, Theo Förster, Fred Greve, Jarig Haasdijk, Paul van de Rovaart. Zittend: Willem van der Veen (auteur), Wilfred Alberts, Frans Afman, Reinier Berk, Jan de Gruyter. (Collectie auteur)

Omslag van 't Pelikaantje, clubblad van ZMHC, uit 1972. Het logo met de pelikaan werd ontworpen door de kunstenaar Teun van der Veen. (Collectie auteur)

ZMHC manifesteerde zich als de eerbiedwaardige vereniging die toen al bijna een halve eeuw meeging en die in de hoogste afdeling speelde. Het in 1941 opgerichte Tempo was een jong clubje dat nog slechts vijf jaar bestond en na magere oorlogsjaren schuchtere pogingen deed om zich in deze – destijds elitaire – sport te bekwalen.

Er bestond nog een belangrijker verschil. Tempo was oorspronkelijk rooms-katholiek van statuur en putte zijn leden vooral uit kringen van de vele katholieke Zwolse winkeliers en andere middenstanders. Bij ZMHC meldden zich vooral zonen en dochters van medici, advocaten en andere hoger opgeleide mensen. In de zuilenmaatschappij van toen en in een tijd dat ballottage in de hockeysport nog algemeen werd aanvaard, had ik het als telg uit een areligieus gezin uiteraard niet in mijn hoofd gehaald om lid van een katholieke club te worden.

Mijn school- en hockeyvriendje Theo ook niet... maar hij moest wel! Theo was van katholieke huize en speelde desondanks bij de ZMHC, een club waar religie geen rol vervulde. Hij maakte mij enthousiast voor hockey en haalde mij over om ook op de Pelikaan te gaan spelen. Daar voelden wij ons thuis en hadden samen veel plezier.

Maar na een tijdje vertelde Theo mij sip dat hij van hogerhand bij Tempo moest gaan spelen. De pastoor was bij hem thuis op bezoek geweest en had er sterk op aangedrongen dat Theo een religieuze plicht had te vervullen door zijn sportieve talent aan Tempo te schenken.

Ongehoorzaam kwam hij na een half seizoen alweer terug op het oude nest (de pastoor zal het hem niet in dank hebben afgenomen), maar het geeft wel aan hoe destijds in de sport – spiegelbeeld van de samenleving – gedacht werd. En wat Theo betreft: het voorval zorgde ervoor dat de katholieke kerk voorgoed een zieltje kwijt raakte.

In mijn actieve hockeyjaren heb ik van animositeit tussen beide verenigingen nauwelijks iets gemerkt, ook al omdat de sportieve krachtsverschillen te groot waren. Voordat de competitie begon speelden beider eerste dames- en herenelftallen weleens een oefenwedstrijdje tegen elkaar, maar daarin ging het altijd zeer vriendschappelijk toe en braken zeker geen chauvinistische emoties los. Ik kan me zelfs herinneren dat ik een keer als gast in een wedstrijd van Tempo meespeelde.

Maar in het laatste kwart van de twintigste eeuw kwamen de vriendschappelijke verhoudingen meer onder druk te staan, doordat Tempo zijn sportieve achterstand langzamerhand inhaalde en ten leste de 'oude Zwolsche', wat de herenafdeling betreft, overvleugelde. Toen begon het Tempo ook steeds meer te steken dat de thans 107 jaren tellende ZMHC vanouds in de publiciteit van kranten en radio altijd 'Zwolle' werd genoemd.

Als straks een kekke fusienaam wordt bedacht, zal die ergernis in elk geval tot het verleden behoren. Maar ik blijf een gevoel van spijt koesteren als veel kostbare traditie (ZMHC was tenslotte een van de vijf clubs die de nationale hockeybond KNHB oprichtten) naar een al te schimmige achtergrond wordt geschoven.

‘Er waren eens twee schippers, die liepen ál de wereld af om een vrachtje’

J.K. van Eerbeek en zijn Zwolse roman Strooschippers

Wie in Zwolle door de Thomas a Kempisstraat wandelt, moet bij nummer 69 eens omhoogkijken naar de eerste verdieping, nummer 69a. Daar woonde tussen 1898 en 1937 de schrijver van een roman over het leven van binnenvaartschippers. Het boek speelt omstreeks 1890 in en om Zwolle. De schrijver heette Meindert Boss, zijn schuilnaam als schrijver was J.K. van Eerbeek en de roman had als titel *Strooschippers*. Eigenlijk gaat alleen het eerste hoofdstuk over het varen van stro. Verder wordt er van alles vervoerd, vooral turf.

Nijstad

Meindert Boss woonde zijn leven lang in het ouderlijk huis. Zijn vader Jan Boss was een Groninger die in 1895 in de Thomas a Kempisstraat een bakkerij met winkel begon. Dat ging niet zonder risico, want Zwolle had toen 76 broodbakkers op een bevolking van 30.000 mensen. In de Thomas a Kempisstraat zaten nu zelfs twee bakkers van wie je de naam gelijk uitsprak: Jan Boss en Jan Bosch.

Maar die plek was toch wel goed gekozen: bij een kleine haven en in een marktstad aan een aanvoerstraat vanuit de omgeving. Er was veel klandizie van buiten. Op de marktdagen trokken de boeren en boerinnen uit Hasselt, Rouveen en Staphorst door de Thomas a Kempisstraat naar de markt. Tussen de middag kochten ze hun broodje bij een bakker van hetzelfde geloof en aten het daar op. De koffie was gratis. In het haventje aan de Diezerkade lagen zondags godsdienstige schippers, die genegen waren hun klandizie te gunnen aan een gereformeerde bakker met wie ze over ‘het goede’ konden praten. De bakkerszoon Meindert Boss heeft de plek sfeervol beschreven in het eerste boek waar hij de schuilnaam J.K. van Eerbeek op liet drukken: *Verhalen*. De herdruk kreeg

een betere titel: *Burgers van Nijstad* (de Thomas a Kempisstraat heette in de negentiende eeuw Nijstad). Het water aan de Diezerkade zag er in zijn boek zo uit:

‘Het haventje sloeg een lus om het stadje. Vol schepen lag het. De turfschepen, pramen, tjalken, aakjes en klippers lagen zwaard aan zwaard. Van de kade af leek het een chaos van planken, masten, rondhouten, touwen en takels. Het mistte. De rook uit de kachelpijpen boven de vooronders was een vleug dichtere mist in de vege damp, die om de mast zweefde.’

Hans Werkman

Meindert Boss, alias J.K. van Eerbeek, 1898-1937. (Collectie HCO)

Thomas a Kempisstraat 69 en 69A (eerste verdieping) in 1970. Meindert Boss woonde hier zijn hele leven. Beneden was de bakkerij van zijn vader gevestigd, boven woonde de familie. (foto J.P. de Koning, collectie HCO)

De boterham was turf

In 1935 verscheen zijn vierde boek, *Strooschippers*. Meindert Boss kende de schipperswereld. De Diezerkade was maar een paar honderd meter van zijn huis verwijderd. Als kind al zag hij geregeld lange turftrams langzaam door de Thomas a Kempisstraat rijden, voorafgegaan door een machinist met pet en bel. Die turf kwam vooral

uit Dedemsvaart en werd op de Diezerkade overgeladen in schepen, die de vracht verder brachten. Dat was het goedkoopste turftransport: per tram tot Zwolle, per schip het land in.

Meindert Boss liep graag naar de Diezerkade om een praatje te maken met een schipper die daar op vracht lag te wachten of op zaterdag had afge-meerd om 's zondags in Zwolle ter kerke te gaan. Na zo'n gesprek ging Meindert snel naar huis om aantekeningen te maken. Zo verzamelde hij stof voor het schippersverhaal waaraan hij schreef.

Voor al de oude schipper Willem Dam heeft hem vele schipperservaringen verteld. Willem Dam kwam uit de venen in Drenthe, achter Dedemsvaart vandaan, maar had al jaren domicilie in Zwolle. Zijn vrouw dreef er, eerst in de Vechtstraat, later in de Thomas a Kempisstraat, een winkeltje in zand, zeep, soda en sigaren. Willem Dam had z'n leven lang turf gevaren en, als 't zo uitkwam, zand, grint en steenkool. Maar de boterham was turf. Op zaterdagmiddag meerde hij altijd zijn praam af aan de Diezerkade of in het Almeloos kanaal, want hij heiligde de zondag. Soms kon hij met het schip niet op tijd in Zwolle zijn, want op zaterdagavond was de brugwachter van de Ganzepannebrug (tussen Heino en Zwolle) er niet om de brug open te draaien. Dan legde Dam het schip stil bij de Ganzepanne en liep hij de laatste twaalf kilometer naar Zwolle. Op zondagavond na twaalfen liep hij dan terug.

Leegpompen

Willem Dam was in Zwolle ouderling van de Christelijke Gereformeerde kerk aan de Thorbeckegracht. Dat was rond 1900 een kerk van een paar honderd eenvoudige mensen, waarvan een kwart tot een schippersgezin behoorde. Daarom stond er een scheepje op het dak van de kerk. Op zondag kon je de schippers klikklakkend op hun witte klompen naar de kerk horen lopen, het klompenkerkje.

De Christelijke Gereformeerden doorleefden het geloof diep, ze waren bevindelijk en streng in leer en leven. Vooral de schippers leefden graag bij een innerlijk licht, dat sterker kon zijn dan de kennis van de bijbel. Opa Willem Dam vertelde aan zijn kleinzonen nog verhalen over een schipper

J.K. van Eerbeek (schuilnaam van Meindert Boss) schreef tussen 1930 en 1937 de volgende boeken:

- *Verhalen (2e druk Burgers van Nijstad)*
- *De jongensjaren van Egbert de Wilde (jeugdboek)*
- *Lichting '18 (roman over de Eerste Wereldoorlog)*
- *Strooschippers (roman over het schippersleven rond 1890)*
- *Gesloten grenzen (roman over fraude en gevangenis)*
- *Beumer & Co (roman over de middenstand in crisistijd)*
- *Asuncion of het Spaanse Sprotje (roman over Zuid-Frankrijk)*
- *De Doeve (Zwolse roman over de achterbuurten in De Dieze)*
- *Pontus en de dieren (verhalen)*
- *Huis van bewaring (nagelaten verhalen)*

De Diezerkade met afgemeerde schepen, gezien vanaf het Blekerswegje naar de Stenenpijp (brug), omstreeks 1880. (Foto Deutmann, collectie HCO)

Zwolle – Thomas à Kempisstraat

De Thomas a Kempisstraat, met tramrails, op de hoogte van de splitsing met de Vechtstraat. Omstreeks 1930. Het gebouw rechts was een politiepost. Daartegenover, de hoge gevel, woonde de familie Boss. (Collectie HCO)

Ook schippers moeten de was ergens kunnen drogen. Binnenvaartschepen met wasgoed aan de Diezerkade, omstreeks 1925. (Collectie HCO)

die op de loopplank een bijbel legde om de duivel van boord te houden.

Het waren zulke verhalen die Meindert Boss aan de oude Willem Dam ontlokte. Een zoon die ook Willem Dam heette, woonde op een bovenhuis naast de bakkerij van Boss. Die zoon had een kolenhandel aan de overkant van de Thomas a Kempisstraat op nummer 98, *De Kolenhoeve*. Daar kwam Meindert veel over de vloer, het liefst als opa er ook was. De schrijver zat tussen de mannen aan tafel. Hij luisterde en later noteerde hij de termen, de gezegden, de verhalen. De oude Dam kwam ook wel bij hem thuis, en als er een borrel geschonken was, ontvloeiden de man gemakkelijk al de verhalen die Meindert in *Strooschippers* gebruikte. Willem Dam had hem ook verteld hoe ze lang geleden, rond 1890, eens een niet alledaagse vracht hadden vervoerd: stro.

Meindert Boss voer zelf ook wel eens mee, naar Meppel, naar Nijmegen. Zulke tochten op een winderig schip waren riskant voor zijn gezondheid, want hij leed aan tuberculose. Maar hij deed het toch, hij had de ervaring nodig voor zijn boek. Wil-

lem Dam nam hem ook mee naar andere schippers om hun vaktaal te leren kennen. 'Het leegpompen van zo'n kereltje,' kon Meindert zeggen, 'dat is de kunst. Niet het schrijven van het boek, daarna.'

Strooschippers

De beginzin van *Strooschippers* staat als een huis: 'Er waren eens twee schippers, die liepen al de wereld af om een vrachtje.' Van die twee, Abel Taling en Eibert Eiberts, speelt Abel de hoofdrol. Hij gaat voorop bij de zware vaart op de Gulle, de rivier met haar 'vliegende stroom'. Slim discussieert hij over het liggeld.

Later zijn het vooral Abel Taling en zijn zoon Jouk die de hoofdrollen spelen. De achttienjarige Jouk heeft 'de krop dik van verzet' tegen zijn dominante vader die hem klein wil houden. De vader gunt hem ook niet het meisje dat Jouk wil. Het zijn conflicten van altijd en van overal. Van Eerbeek heeft ze vakkundig neergezet in een schippersmilieu.

In de mystieke schipperswereld wemelde 't van verhalen over spoken en duivels. Bijgeloof

speelde een behoorlijk grote rol. Van Eerbeek beschrijft het in *Strooschippers*. Een van de figuren wordt beheerst door occulte krachten, een kind sterft door hekserij. Het is het kind van Louwrens, een doodarme schipper die niet eens een anker bezit. Hij vaart met een zeil dat 'heel bij de gaten' is en hij gebruikt aan elkaar geknoopte stukken sinaasappelkistentouw als jaagtouw.

Strooschippers speelt in de seizoenen van 1890/1891 en kort daarna. 'De barre winter van negentig' is voelbaar in het boek. Het is dan voor de binnenvaart nog de tijd van het zeilschip, en ook van de concurrentie door de spoorwegen. In hoofdstuk 1 moeten de beide schippers twee uur lang voor de gesloten spoorbrug wachten. Dit is dubbel zuur, om het wachten, én: 'Jullie hebt ons het brood uit de mond gestoten met je spoor,' zegt Albert kwaad.

Schipperstaal

De streek waarin *Strooschippers* speelt, is niet direct te herkennen. Meindert Boss heeft niet alleen zichzelf een schuilnaam gegeven (Van Eerbeek), maar ook de meeste namen van straten, dorpen, kanalen en rivieren. De Wetering, die door de schippers in het boek druk bevaren wordt, was echter op de Zwolse kaart van 1904 nog de naam voor het Almeloos Kanaal en ook benamingen als Soesterbrug, Brug van de Menisten en Empenbosch zijn goed in te passen in het gebied ten oosten van Zwolle, langs het Overijssels Kanaal richting Lemelerveld. Met het riviertje met de verzonnen naam de Gulle zal Van Eerbeek de Overijsselse Vecht of de Regge bedoeld hebben. Het dialect dat Van Eerbeek in de dialogen gebruikt, lijkt een mengsel te zijn van het Zwols en het oostelijker Overijssels langs het Overijssels kanaal. Er zit veel schipperstaal in de roman. Je hoort als het ware geregeld de oude schipper Willem Dam zijn verhaal vertellen. Het ritueel van het dagelijks werk wordt gepresenteerd in schippersvaktaal. Enkele voorbeelden:

- 'Zo deden ze dan voor dag en dauw de kleedjes van 't zeil af, ze maakten het fokhaakjen los, en zetten het zeiltjen in de kat.'

- 'Louwrens, zei Abel, ik zal 'n stekbolte op m'n liende maken.'

- 'Ze raakten bij Grietemeu door de brug, en hadden toen 'n tijdlang 'n goed rak, maar ze konden et daar toch op de duur niet klaar varen, en vielen daar tegen de lage wal.'

Zeven drukken

Toen Van Eerbeek de roman af had, stuurde hij het manuscript naar uitgeverij Kok in Kampen, waar ook zijn eerste drie boeken waren verschenen. Maar op commerciële gronden weigerde Kok het boek uit te geven. Hij achtte het niet goed verkoopbaar. Achteraf gezien was dat een verkeerd besluit. *Strooschippers* werd Van Eerbeeks best verkochte boek. Het werd in 1935 uitgegeven door Callenbach in Nijkerk in de Nobelreeks. In hetzelfde jaar werd het al herdrukt en in 1938 verscheen de zevende druk. De naam J.K. van Eerbeek was vanaf *Strooschippers* in die tijd een bekende en gevestigde auteursnaam.

In totaal zijn er naar schatting 15.000 exemplaren van verkocht. Meindert Boss ontving daar zo'n f 2.500 voor, ongeveer 15 cent per exemplaar. Omgerekend naar begin eenentwintigste eeuw is dat ongeveer € 20.000. Dat was voor hem geen vetpot. Behalve een baantje als onderwijzer voor drie dagdelen in de Zwolse gevangenis had hij geen andere vaste inkomsten. Zijn andere boeken (vanaf 1930 ongeveer een per jaar) verkochten veel minder goed.

Twee schippers leunend op een kar met turf aan de Diezerkade. Omstreeks 1925. (Foto Eelsingh, collectie HCO)

Pakstrooi

(Het is rond 1890. Abel, Louwrens en Eibert, drie Overijsselse binnenschippers die gewoonlijk turf varen, zoeken in een kanaal in de buurt van Zwolle een plek om met hun schip te wachten op vracht).

'Louwrens was juist tegen 'et fabriek over, toen de anderen de bocht al omvoeren. De baas van 'et fabriek deed net op dat ogenblik zijn deur open. Die wenkte hem.

- Waar moet je naar toe, schipper?

Ja, dat wist die zandkoper ook niet al te precies.

- Waar we naar toe gaan, rekte hij. - Waar we wat verdienen kunnen, daar gaan we naar toe.

- Je kan 'n lading strooi laden.

Louwtjen gauw 't schip aan de wal.

- Strooi, zei Louwrens, en waar moest dat dan naar toe?

- Naar 't kartonfabriek aan de Zandberg.

- En hoe 'k strooi is dat dan, vroeg hij nog. Maar hij was al op weg naar zijn kameraden.

- We zijn 'ier met ons drieën, legde hij uit. - Ik ga 't er met de anderen over hebben.

Het duurde niet lang, of hij kwam met de schippers terug. Ze hadden geen van drieën ooit strooi in gehad. Abel Taling moest 't woord doen tegen die baas. Hij keek van de een op de ander.

- Hoe 'k strooi is 't, vroeg hij, om tijd te winnen.

- Bos- of pakstrooi?

- Pakstrooi, maar met touw gebonden. En zeg maar is, wat je voor de vracht moet hebben.

- Wat we voor de vracht moeten hebben, mopperde hij stil. Heb ik ooit stroo gevaren? En hardop:

- Stro, hoe wordt dat aangenomen, per duizend pond, of per pak, of per last?

- Per last, zei de baas.

- Wat geeft 'et, vroeg Abel voorzichtig. - We weten niet 'oeveel last we laden.

- Ga maar eens kijken, antwoordde de baas. - Daar staat 'et strooi, dan kun je zien, wat voor pakken 'et zijn.

Ze wandelden dan naar die opper, en bekeken 'et ding van onder tot boven, of ze er verstand van

hadden. Daar overlegden ze samen.

- We vragen acht gulden voor 't last, opperde Abel.

- Als 't te veel is, horen we 't wel.

- Je kan wel zoveel vragen, dat ie ons geen woord wil geven, overwoog Eibert. Maar Abel vond dat ze altijd nog onderuit konden.

Daar kwam de baas aan, en Abel vroeg zijn acht gulden.

- Voor dat geld krijg je geen pak in, gaf die te verstaan.

- Zeg ie 't dan maar, baas. Voor zes gulden dan. Zes gulden is niet te veel, dunkt me.

- Nu, zei de baas kortbesloten, - ik zal naar meneer gaan, maar ik weet, dat je 't niet krijgt. Maar wachten jullie maar, ik zal je voortdadelijk roepen.

Even later wierd er op 't raam getikt; op 't raam van 't kantoor wier getikt. De Gele die tikte.

Meneer De Geel, de directeur van 't sukerfabriek, die tikte. De Gele kon niet anders praten as met grote knopen; die moest ieder afvloeken.

Daar kwamen dan die drie watergeuzen et 'ketoor' binnen; de zorg om 't vrachtjen kierde door de spleten van hun oogjes. Net schooljongens in de klas; kleintjes en eenkennig in de grote kamer die 't kantoor was, maar toch, achter et baaien hemd van hun schutterige beleefdheid tegen de meneer koppig en vast, en bewust van hun recht. Zo stonden ze daar.

- Wat dacht je bij dit en bij dat, dat 't ons hier aan 't kanaal in 't hoofd geslagen was? Acht gulden de last voor 'n vrachjen dat je zo naast de deur kan afzetten? 'n Halve dag vaar je d'r over.

- As meneer 'et in die tijd doen kan, dan kan ie meer as wij, zei Abel nederig.

- Zo. Ja, nu, ik kan ook meer. Maar als je bij hier en ginter niet maakt dat je van 't kantoor afkomt, zal ik er je door m'n mensen laten uitgooien.

Nu, daar ging hun vrachtje, dachten de geuzen.

De grote woorden van de Gele duwden hen achteruit, op de deur op aan.

Ze dropen van reverentie, de geuzen. Meneer moest 'et dan maar zeggen. Ze waren immers ook turfschippers, ze hadden van hun leven geen strooi in gehad. Ze wisten niet eens, hoe dat werd aangenomen.

Maar Abel bedacht onder 'et spreken tegen die meneer dat ie 'et voor een riksdalder niet deed. Voor dat geld kon die meneer 'et strooi zelf wegbrengen. En wat dat vloeken betrof, of meneer soms niet wist, hoe ie met 'n mens moest omgaan. Ze waren niet bij 'em op ketoor gekomen, om zich de huid te laten volschelden door 'n onmens. Ja, dat was er een, die Abel bij ons vandaan. Dat was er een die zich klein kon maken tot er niets meer van hem te zien was; en een ogenblik later stond ie zo stug rechtop als de mast van z'n praam. Die meneer wier ook anders.

- Jongens, begon ie, - we moesten dan maar akkoord maken. Voor drie gulden et last konden ze gaan laden.

Enfin, de vracht werd dan bij hoog en bij laag aangenomen voor vier gulden et last.

Geen vijf minuten later hadden de schippers de luiken losgegooid, en dat was opladen. Paarden en karren reden af en aan naar 't kanaal. En Louwrens was niet weinig groots omdat men door zijn toedoen de vracht had gekregen. Hij was het eerst bij de opper en stond erop dat men die van kant af zou inschepen.

Tegen de avond hadden ze de last in; de beide schippers laadden acht last en Louwrens naar rato. Ze waren alle drie zo overladen dat ze lagen te roeien in 't kanaal.

Maar onder 't laden had Abel al eens bedenkelijk toegekeken. De mijt was aan hun kant niet goed gedekt geweest; ze was ingewaterd, en het stro was half vergaan. Louwrens zat te hoog in de boom om z'n vergissing toe te geven, maar Abel stapte opnieuw naar de Gele.

- Hij kwam is over de konnesementen praten.

- Konnesementen, zegt de Gele, - ik weet van geen konnesementen wat af. As je de halve vracht die je op voorhand hebt gebeurd, niet aanstaat....

- Nee, dat had meneer uitstekend best met hun gemaakt. Dat had meneer sicuur volgens 'et oude schippersrecht met hun gemaakt. Maar nu wou de suzantie, dat er een paar dingetjes in de papieren beschreven werden.

- Meneer beschreef niks. Dat had ie van z'n leven nog niet gedaan.

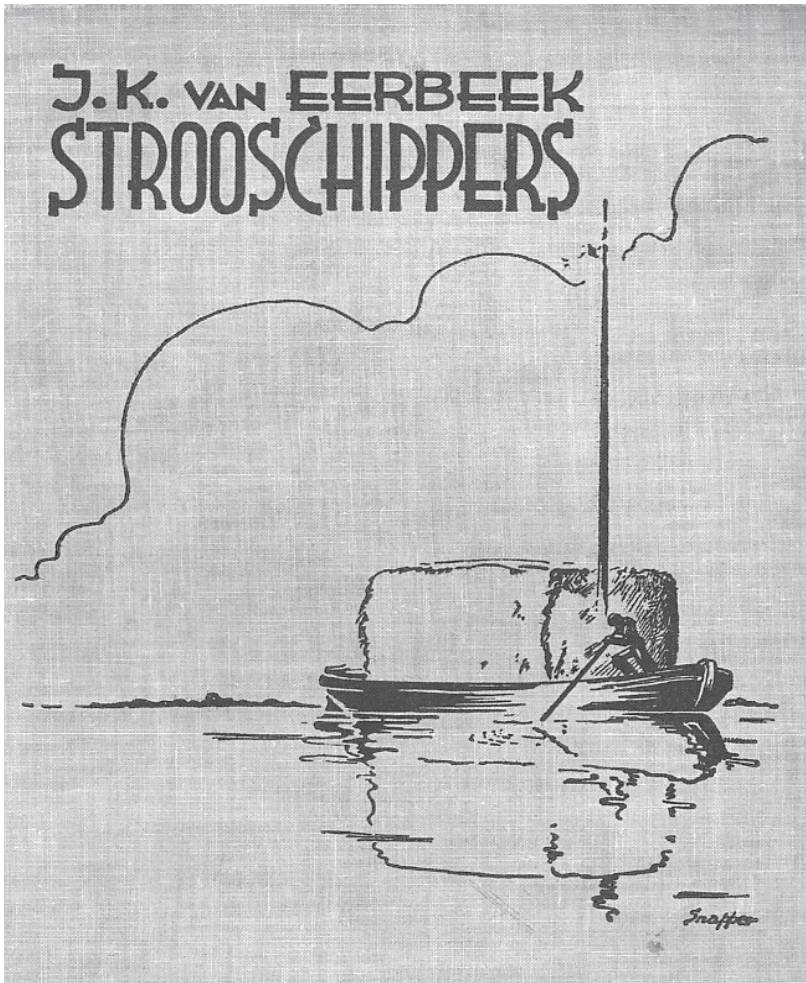
- Ja, dan moest ie er meneer toch met permissie op attent maken, dat meneer dat toch volgens de wet verplicht was. Het was wel alleen voor de vorm, maar hij stond er toch op dat er in de konnesementen sommige dingen beschreven werden, onder anderen dat ze recht op liggeld hadden, als de heren van 't kartonfabriek de lading is mochten afkeuren.

Nu, het kostte hem tien minuten praten, maar toen hij wegging, had ie toch de papieren in orde. Hij had Louwrens zijn gang laten gaan, toen die het slechte stro was gaan inladen. Dat kwam hem nog niet zo dom voor, toen hij daar met die goeie papieren in z'n zak liep. Als 'et stro daar aan de Zandberg eens afgekeurd werd, en ze mochten daar met hun liggeldjen eens blijven liggen... Een mens wist toch nooit waar z'n geluk zat. Maar vooreerst hadden ze hun tweeëndertig gulden vracht.

Ze gingen dan op weg met hun stro, en peuterden zachtjes met hun drieën voort om onder de bos vandaan te komen. Ze raakten bij Grietemeu door de brug en hadden toen 'n tijdlang 'n goed rak, maar ze konden 'et daar toch op de duur niet klaar varen en vielen daar tegen de lage wal.

- La'we hier maar blijven liggen tot 't stil wordt, vond Eibert. - Misschien komen er nog eens 'n paar jagers langs die ons voor niet te veel geld mee naar de Calvajenberg kunnen nemen.'

(Uit: J.K. van Eerbeek, Strooschippers, hoofdstuk 1)

Het omslag van *Strooschippers*, 1935. (Particuliere collectie)

Volkse kunst

Strooschippers werd in 1935 in een groot aantal bladen en kranten besproken. Er verschenen ongeveer honderd recensies, die bijna allemaal positief waren. De meeste recensies stonden in de protestants-christelijke pers, omdat het boek bij een christelijke uitgever verschenen was en over christelijke schippers ging. Maar de allereerste recensie stond in een grote algemene krant, het *Utrechtsch Dagblad*. De toen zeer bekende boekbespreker P.H. Ritter jr. schreef er een groot en enthousiast stuk over. Hij vond *Strooschippers* een

mooi voorbeeld van 'volkse kunst', kunst die het doen en laten en de ziel van eenvoudige volksmensen doorgrondde. Hij vergeleek de roman met werk van Herman de Man, Antoon Coolen en A.M. de Jong. Ook het schippersblad *Schuttevaer* oordeelde positief over het boek. Het schreef dat Van Eerbeek, op enkele kleinigheden na, niet te betrappen was op gebrek aan kennis van het schippersvak.

De literaire boekbesprekers hadden wel wat kritiek, maar over het algemeen vonden ze Van Eerbeek toch een heel goede verteller, die zijn verhaal rechttoe rechtaan schreef en mooi een sfeer kon oproepen.

Gerrit Kamphuis, een Zwolse dichter uit die tijd, vatte de lof samen in een brief aan de Zuid-Afrikaanse dichter W. Hessels. Hij schreef hem: 'Heb je het boek van Meindert Boss (J.K. van Eerbeek), *Strooschippers* al gelezen? Het is een der beste werken uit de laatste tijd van de christelijke literatuur. Ook Bartje van Anne de Vries heeft veel succes, maar dat is wat goedkoop, en lang zo origineel niet.'

Tegenwoordig behoort *Strooschippers* tot de vergeten romans. Het boek is niet meer nieuw in de winkel te krijgen. Op internet (www.boekwinkeltjes.nl) is het nog wel tweedehands te koop.

* De auteur werkt momenteel met het HCO aan de tentoonstelling 'Diezerpoort ben ik', gewijd aan de geschiedenis van Diezerpoort. Van Eerbeek is een van de bewoners van Diezerpoort die in de tentoonstelling aan het woord komt. De tentoonstelling wordt 15 oktober geopend en duurt tot 9 januari. Als er nog mensen zijn met foto's over Diezerpoort: elke woensdagmiddag in de tentoonstellingsperiode is er mogelijkheid om die te laten zien/c.q. te laten scannen, zodat ze ook een onderdeel van de tentoonstelling worden.

Herinneringen van Willem Kloeke aan Jan ter Pelkwijk

Het vernoemen van straten naar verdienstelijke plaatsgenoten heeft het voordeel dat namen niet in de vergetelheid raken. Doorgaans geldt dat echter niet voor de reden waarom de persoon in kwestie vernoemd is. Zo telt Zwolle zowel het Ter Pelkwijkpark als de Ter Pelkwijkstraat, maar nog maar weinigen zullen weten wie de naamgever van dit prominente stuk bastion met aangrenzende straat ook al weer was. In de negentiende eeuw lag dat anders. Mr. Jan ter Pelkwijk was toen een gerespecteerd en zelfs populair stadsgenoot, dankzij zijn onophoudelijke streven om kennis te verspreiden onder kinderen en volwassenen. Begin jaren dertig van de twintigste eeuw werd hij door Willem Kloeke (1852-1934), zelf onderwijzer in hart en nieren, nog geëerd met een stukje in de *Zwolsche Sketsies*,¹ getiteld *De Zwolsche Pestalozzi*.² Het lijkt erop dat Kloeke hiervoor al enig voorwerk had verricht op verzoek van de familie Ter Pelkwijk. Maar laten we eerst nog even in herinnering brengen wat de verdiensten van Jan ter Pelkwijk waren.

Mr. Jan ter Pelkwijk³

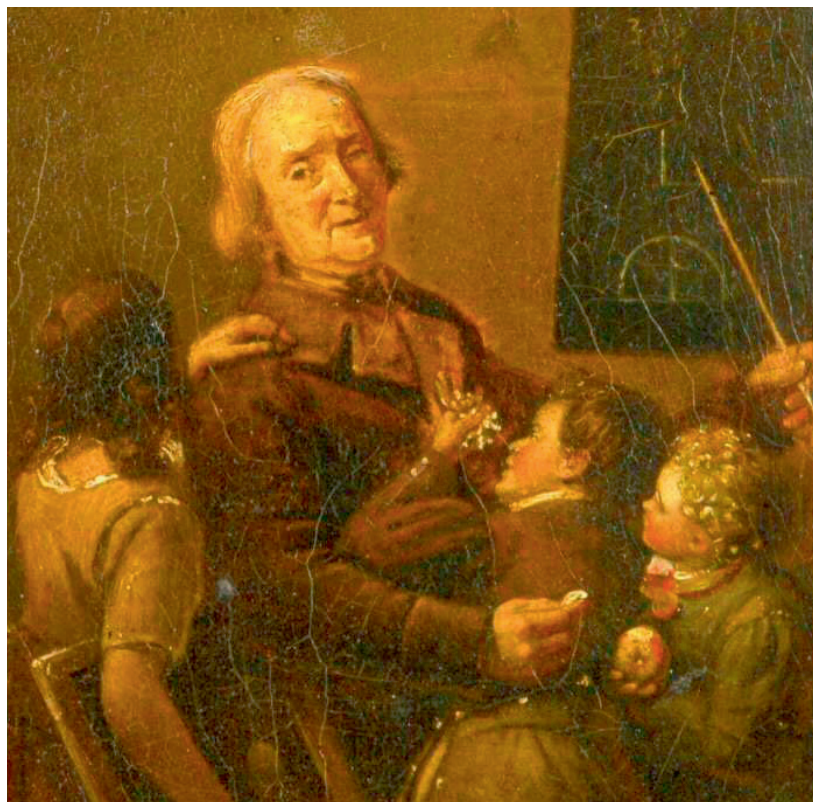
Jan (Johannes) ter Pelkwijk werd op 26 augustus 1769 te Heino geboren, als enig kind van een predikant. De kleine Jan was zeer begaafd en werd in zijn prille jeugd door zijn vader zelf onderwezen. Op zevenjarige leeftijd werd hij op een Franse school te Barneveld geplaatst en daarna, tussen 1780 en 1785, bezocht hij de Latijnse school te Zwolle. Vervolgens vertrok hij naar het Athenaeum te Deventer, waar hij vooral wiskunde studeerde. In 1790 promoveerde hij als jurist te Harderwijk. Daarna leefde hij vijf jaar ambteloos thuis, alleen verdiept in de wetenschap. Ter Pelkwijk had vooral belangstelling voor praktische kennis die betrekking had op ambachten, fabrieken en de landbouw. Hij liep steeds met papiertjes

en instrumenten in zijn overvolle zakken om zijn wiskundige kennis in de praktijk toe te kunnen passen.

Omdat hij te Heino de enige was die Frans sprak, verzorgde hij in 1795 de plaatselijke inkwartiering van de Franse soldaten. Het werd het begin van een politieke loopbaan, want kort daarop promoveerde hij tot Heino's vertegenwoordiger op de provinciale vergadering. In 1798 werd hij griffier van de Provinciale Staten en verhuisde hij naar Zwolle. Daarna vervulde hij allerlei functies in eerst het provinciale en vervolgens het landelijke Franse bestuur. Na het einde van de

**Annèt Bootsma –
van Hulten**

Jan ter Pelkwijk (1769-1834), omstreeks 1830 geschilderd door J. Schoemaker Doyer. (Stedelijk Museum Zwolle)

De Zwolsche Pestalozzi

't Was veural Mr. J. Ter Pelkwijk (in 't Zwolsch Ter Pelkwiek e-nuumd), die deed watt-e maer kon um de mensen an wärrek te elpen en te zorregen, dat niit alleinig de meisies, maer ook de jonges alderande andwärkeken leeren.

Ter Pelkwijk, 'n deur en deur braeve, geleerde man, ad in de Fransche tied as Prefect ad interim van 't Departement van de monden van den IJsel, in diie ooge peziesie e-dôn watt-e maer kon, um met de neudege veurzichtig-eid zien landgenooten te beschärremen tëgen d'ellende van d'oorlog. Laeter, tooe de Franschen vot [=weg] waeren, iss-e tuut an zien dood lid e-west van Gedeputeerde Stôten. Iie iel volle van kinders en gonk dan ook zoo vaek ass-e maer kon nô d'armskooele um doeur now ies in d'iene, dan weer in d'andere klasse lesse te geven. An de meesters, diie net zoo bliej waeren met diie bezuken as de kinders, gaff-e deur zien arteleke ummegank met de kinders en zien eldere lessen, zoo ongemärrekt 'n goode veurbeeld.

D'er was in diie tied 'n skooelopziender, diie biejen skooelbezuken niks anders deed dan onderzeken, wat de kinders van 't iene en 't ander wisten; an d'uitblinkers gaff-e dan 'n klein papiertien doeur met zien naeme d'er onder op e-drukt ston:

“Ik ben over U te vrede.

De Schoolopziener.”

'k Wete niit of diie skooelopziender ook nô de kennisse van Nederlandse tael informeer en of t'er nog meer schoolopzienderas zokke mooie papierties zonder adres uut-deelen, maer 'k wete wel, dät Ter Pelkwijk dat veurbeeld niit volgen; iie ield niit van zo'n iiewigdurend papieren bewies van tevrêdeneid; iie ad wat anders. Iie droegh in de regel 'n eele lange jässe met 'n kneep in de rugge en lange slippen met groote zakken en in diie zakken att-e ôste altied appels, paeren, nôtten of ander lăkkers veur de kinders, diie goed adden op e-past.

Ter Pelkwijk, diie zels meziekdoof was, stont erop, dat de kinders ook goode zangonderwies kregen. De meesters mossen un klasse vaeke lôtên zingen, maer bôvendien kregen de kinders deur zien toedooen ook nog amparte zanglesse van 'n flinke meziekmeester.

Iie skreef opstellen over rekenkunde, natuurkunde en geschiedkundege aardriekskunde in 'n tiedskrift veur onderwiezers, gafeelmôle veur niks veur skooelmeesters 'n cursus over onderwies en opvoedege, iel wetenskappeleke veurdrachten, diie altied druk wieren bezôcht, gaf now en dan wetenskappeleke opstellen an de meesters, diie ze dan van mekaere mossen ôverskriieven um zoodoende 't anskaffen van boeken minder neudig te maeken en zoo wass-e altied en altied weer-an bèzig met te zôrregen veur de belangen van opvoedege en onderwies.

Mensen uut miej jeugd, diie Ter Pelkwijk in un jonge joeuren adden e-kend, kwammen ôste niit uut-e-prôt over diie iienvoudige, arteleke, geleerde man, diie paedagoog was van geboorte en met recht de Zwolsche Pestalozzi e-nuumd kan worren.'

(Uit: W. Kloeke, Zwolsche Sketsies, (1931) 1986)

Franse tijd werd Ter Pelkwijk in 1814 Zwols lid van de nieuwe Provinciale Staten en vervolgens lid van de Gedeputeerde Staten van Overijssel.

Deze functies lieten hem voldoende tijd om zich te wijden aan zijn passie voor het onderwijs. Al in 1800 was hij medeoprichter van de Zwolse Nutsschool geweest.⁴ Toen deze instelling rond 1806 (voorlopig) alweer werd opgeheven, begon Ter Pelkwijk aan jongens met uitzonderlijk talent huisonderwijs te geven. Tot aan zijn dood heeft hij altijd wel enkele van deze 'kwekelingen' onder zijn hoede gehad, waaronder Johan Rudolf Thorbecke.

Bij het herstel van het hoger onderwijs in 1815 na de Franse tijd had Ter Pelkwijk met onder meer Rhijnvis Feith zitting in het College van Curatoren van de Latijnse School. Een jaar later vond de heroprichting van de Nutsschool plaats.

Na de oprichting van de Stadsarmeninrichting met bijbehorende school in 1820 werd Ter Pelkwijk spoedig honorair lid van het bestuur. Hij vond daar bekenden uit het Nut, 'dus uit den boezem der burgerij gekozen, allen met den grootsten ijver voor armwezen en onderwijs beziel.' De armeninrichting werd de focus van zijn werkzaamheden, 'tot verspreiding van verlichting en beschaving', ter verbetering van de volksklasse. Vermeldenswaard is nog zijn bemoeienis met de oprichting van een eerste 'geordende kleine-kinderschool', een bewaarschool die in 1828 onder auspiciën van de Stadsarmeninrichting werd geopend.

Naast zijn geschriften over wetenschap en onderwijs beschreef hij in 1825 de gevolgen van de watersnood in Overijssel in dat jaar, een meeslepend verslag dat in eerste instantie bedoeld was om geld voor de slachtoffers in te zamelen. Ter Pelkwijk was niet getrouwd. Hij bleef in Zwolle altijd op hetzelfde adres wonen, een eenvoudige gehuurde bovenwoning in de Diezerstraat. Jan ter Pelkwijk overleed op 18 november 1834, nu precies 165 jaar geleden. Een jaar na zijn dood werd te zijner nagedachtenis op zijn graf aan de openbare begraafplaats aan de Meppelerstraatweg een aanzienlijk maar sober vormgegeven monument geplaatst.

Het monument voor mr. Jan ter Pelkwijk op de openbare begraafplaats aan de Meppelerstraatweg is tegenwoordig een rijksmonument. Het is een van de oudste nog bestaande gietijzeren grafmonumenten van ons land. Het werd destijds gegoten door de ijzergieterij Nering Bögel in Deventer. Het is fraai vormgegeven in neo-Grecstijl, met Griekse acanthusbladeren en lofwerk. Het is ook het oudste nog bestaande voorbeeld van 'gietijzerarchitectuur' in Zwolle. Voor het monument, op de grond, ligt een gedenksteen waarop mr. C.H. Thiebout, destijds rector van de Latijnse school, in het Latijn de lof van Ter Pelkwijk bezingt. (Foto Jan van de Wetering)

ZWOLSCHESKETSIES

Willem Kloeke over Jan ter Pelkwijk

Op het feit dat het dit najaar 165 jaar geleden is dat Jan ter Pelkwijk overleed, werd ik geïnteresseerd door mevrouw Roely ter Pelkwijk-Wright uit Tilburg. Mevrouw Ter Pelkwijk is bezig het familiearchief (nog in particulier bezit) te inventariseren, dat ooit opgezet werd door mr. G.A.W. ter Pelkwijk (1882-1964), de grootvader van haar echtgenoot en een verre achterneef van de Zwolse mr. Jan ter Pelkwijk. Mr. G.A.W. ter Pelkwijk was burgemeester van Utrecht van 1934 tot 1948. In de jaren daarvoor, van 1920 tot 1934, was hij gemeentesecretaris te Den Haag. In die periode heeft hij de toen al gepensioneerde onderwijzman en pedagoog en oorspronkelijk uit Zwolle afkomstige Willem Kloeke benaderd voor informatie en genealogische gegevens over Jan ter Pelkwijk.

In het familiearchief Ter Pelkwijk bevindt zich een brief d.d. 7 mei 1927 van Willem Kloeke aan Mr. G.A.W. ter Pelkwijk, waarin Kloeke meldt dat het hem nog niet gelukt is om iets te vinden, maar hij schrijft dat hij wel enige mededelingen kan doen die in min of meer rechtstreeks verband staan tot de geschiedenis van de Zwolse pedagoog Ter

Pelkwijk. Mevrouw Ter Pelkwijk-Wright heeft dit originele fragment met prachtig tijdsbeeld welwillend ter beschikking gesteld voor publicatie in het *Zwols Historisch Tijdschrift*. Een aantal van de door Kloeke te berde gebrachte zaken lezen we later ook weer in het aan Jan ter Pelkwijk gewijde stukje in zijn *Zwolsche Sketsies* (zie kader):

‘Bij den dood van Ter Pelkwijk [1834] was mijn vader 13 en mijne moeder 17 jaar; beiden hebben zij Ter Pelkwijk gekend en beide hebben ze steeds met grooten lof over hem hooren spreken. Mijn vader doorliep een bijzondere school te Zwolle (openbare waren er niet) en mijne moeder, die als kind buiten Zwolle woonde, kreeg les van haar vader, die een kleine boerderij had en ’s winters op de deel avondschool hield!

Mijn moeder kwam als klein kind reeds vaak met anderen in de stad en... leerde door andere kinderen den zoo beminden kindervriend Ter Pelkwijk kennen. Toen ze als tienjarig meisje eens met haar moeder in de stad kwam, zag ze den zoo gevierden man en liep, eer haar moeder ’t kon verhinderen, naar hem toe. Ter Pelkwijk, die voor dien tijd zeer ouderwets gekleed was, droeg, zooals mijn moeder vaak vertelde, een lange donkergrijze jas. In die jas waren groote zakken, die in den regel goed voorzien waren van kleine versnaperingen, prentjes of eenvoudige stukjes speelgoed voor kinderen. Ter Pelkwijk sprak moeder en kind vriendelijk toe en gaf de kleine een lekkere peer, maar mijn grootmoeder (de dochter van ’n catechiseermeester), een godsdienstige maar zeer bijgeloovige vrouw, die Ter Pelkwijk niet kende en ontdekte, welk een betooverenden invloed die zonderlinge mijnheer met zijn schrandere oogen en toch zoo vriendelijken blik op de kleinen had, en wel wetende, dat Satan zich soms vertoont in de gedaante van een engel des lichts, wist haar dochtertje met een enkel gebaar te beduiden, de peer niet op te eten. Na van Ter Pelkwijk afscheid genomen te hebben, nam ze de peer en gaf haar kind een betere! Eerst heel veel later begreep mijn moeder, wat haar moeder had gevreesd.

Ter Pelkwijk was een groot voorstander van het leeren van handwerken door kinderen en zorgde er voor dat ook de schooljongens op de armeninrichting leerde breien, hetgeen door den weinig

vriendelijken, maar zeer bekenden Haarlemschen paedagoog Prinsen verfoeilijk werd gevonden. De jongens op de armeninrichting te Zwolle leerden sokken en handschoenen breien en werden, evenals de meisjes voor de kousen, sokken en handschoenen die ze als huiswerk hadden gebreid, goed betaald. Er waren er, die daarmee de huishuur voor hun ouders verdienden en meermalen zag men dozijnen schooljongens op de bolwerken zitten breien!

Ter Pelkwijk, hoewel muziekdoof, was door-drongen van de groote opvoedende waarde van goed zangonderwijs. Iedere onderwijzer, zoo oordeelde hij, moet zijn leerlingen laten zingen, maar niet iedere onderwijzer kan zangles geven, al zou hij het graag willen en daarom bewerkte hij dat aan de armeninrichting een vakonderwijzer werd benoemd voor het geven van zangonderwijs en ook nog na zijn dood is dat nog lang zoo gebleven. Ik heb daar nog als zangmeester gekend de heer E. van der Vegte; van der Vegte sprak nooit anders dan dialect en werd door de leerlingen der normaalschool bij zijn voornaam, Evert, genoemd. Hij zong wel niet mooi, maar was zeer toonvast. 's Zondags bezocht ik met mijn vader geregeld de Lutherse Kerk, waar van der Vegte voorzanger was. De invloed van de zorg, die te Zwolle aan het zangonderwijs op de armeninrichting werd besteed, was niet te miskennen. Ik herinner mij, dat, als in mijn kinderjaren 's avonds om 9 uur de teekenschool en de industrijschool uitgingen, troepen jongens met heel groote teekenportefeuilles onder den arm vierstemmige liederen zingend, een half uur en soms iets langer, door de hoofdstraten trokken. Ook volwassenen kregen toen 's avonds op straat, als 't heerlijk weer was, soms een bevlieging om een of ander mooi lied aan te heffen!

Telkens en telkens weer wisten mijn ouders wat te vertellen van den zoo geachten Ter Pelkwijk en zoo werd deze paedagoog, dien ik nooit had gezien, voor mij als kind een soort heilige en daardoor ook is het mij nu nog zoo aangenaam eenige regelen aan zijne nagedachtenis te kunnen wijden.

Hoogachtend (...),
W. Kloeke.'

Noten

1. De *Zwolsche Sketsies* werden door Willem Kloeke in het begin van de twintigste eeuw geschreven in het Zwols dialect van de negentiende eeuw. Het betrof oorspronkelijk aparte stukjes die in 1931 werden gebundeld tot de *Zwolsche Sketsies*. Het bijzondere van de *Sketsies* is dat toen ze geschreven werden Kloeke al tientallen jaren weg was uit Zwolle, maar dat hij het dialect nog steeds voortreffelijk beheerste. De *Sketsies* geven een mooi beeld van de Zwolse samenleving in de negentiende eeuw en zijn daarom zowel historisch als taalkundig interessant. De *Zwolsche Sketsies* zijn in 1986 heruitgegeven door de IJsselacademie, voorzien van een uitgebreid nawoord en een register.
2. Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) was een Zwitsers pedagoog, schrijver, filantroop, hervormer, politicus en filosoof. Hij streefde bij de opvoeding naar aanschouwelijkheid en aanpassing aan het werkelijke leven. Pestalozzi wordt gezien als een pionier in de pedagogie, speciaal in de 'elementaire' methode; hetgeen betekent dat de mens moet beginnen met de elementaire dingen te leren, zoals getallen, letters en klanken. Zijn ideeën ontwikkelde hij tijdens zijn werk in een armenhuis en in een weeshuis voor oorlogswezen. Hij bracht ze later in de praktijk in eigen instituten. Zijn ideeën sloten nauw aan bij die van Jean-Jacques Rousseau en de filantropijnen. (Bron: Wikipedia).
3. Deze biografische schets van Jan ter Pelkwijk is een verkorte versie maar verder grotendeels overgenomen uit: J.C. Streng, *Het is thans zeer briljant. Aspecten van het Zwolse culturele leven tijdens de overgang van ancien régime naar moderne tijd*. Hilversum 1999.
4. Zie voor de geschiedenis van het Zwolse Nut het themanummer daarover van het *ZHT* uit 2001: Pieter Koenders, 'Het Departement Zwolle van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen', in *Zwols Historisch Tijdschrift* 18 (2001) nr. 4.

Auteurs

Drs. Annèt H.M. Bootsma – van Hulten (1953) is historicus. Zij is sinds 2000 eindredacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Drs. C.F.J. (Kees) Brakkee o.p. (Rotterdam, 1927) trad in 1947 in bij de orde van de dominicanen te Huissen. Na de driejarige cursus filosofie in het klooster te Zwolle en de cursus theologie in het klooster te Nijmegen werd hij priester gewijd. Vervolgens studeerde hij geschiedenis aan de Nijmeegse universiteit bij onder anderen prof. dr. R.R. Post en prof. Dr. L.J. Rogier. Hij doceerde kerkgeschiedenis, geschiedenis, de filosofie van de geschiedenis en de historiografie. Daarnaast deed hij priesterlijk werk in de liturgie en door preken. Brakkee heeft veel publicaties over (kerk)historische onderwerpen op zijn naam staan. Hij functioneerde en functioneert in het bestuur van zijn kloosters te Zwolle en Nijmegen. Recent verscheen van zijn hand *Met het oog op de ramen van de dominicanenkerk te Zwolle*, Zwolle, Waanders, 2007.

Wim A. Huijsmans (1948) is als archivaris verbonden aan het Historisch Centrum Overijssel.

Michael Klomp (1973) is archeoloog en werkzaam bij de Gemeente Zwolle.

Ing. Marten Sikkema (1933) volgde na zijn HBS-b een landbouwkundige scholing. Na werkzaamheden op enkele landbouwbedrijven trad hij in 1961 in dienst bij het Rijkslandbouwconsulentschap te Drachten. Later werkte hij voor de Consulentschappen te Emmeloord en te Zwolle. Sikkema maakt sinds enkele jaren deel uit van de Werkgroep Geschiedenis Aa-landen.

Willem van der Veen (1932) werkte jaren als journalist (kunstredacteur) voor de *Zwolse Courant*. Daarnaast schreef hij onder meer jubileumboeken, theaterproducties, dichtbundels en vier delen Zwolle in de achteruitkijkspiegel. Hij was in 2002 medeauteur van het jubileumboek *100 jaar Zwolsche Mixed Hockey Club*.

Dr. Hans Werkman (1939) schreef onder meer de biografie *De haven uitgraven. De wereld van J.K. van Eerbeek, schrijver* (Meindert Boss 1898-1937). Momenteel werkt hij met het Historisch Centrum Overijssel aan de tentoonstelling 'Diezerpoort ben ik', gewijd aan de geschiedenis van Diezerpoort. Van Eerbeek is een van de bewoners van Diezerpoort die in de tentoonstelling belicht wordt. De tentoonstelling wordt 15 oktober geopend en blijft tot 9 januari 2010.

Colofon

Het Zwols Historisch Tijdschrift is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

H. Dijkstra, *voorzitter*

S. ten Veen, *secretaris*

H. van der Zwaag, *penningmeester*

B. Kiekebelt, J. Sol, leden

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging:
postbus 1448, 8001 BK Zwolle
telefoon: 038-4654617

Ledenadministratie en bezorging tijdschrift:
J. van Ulsen-Nijkamp, telefoon: 038-4654617

Internet adres:

www.zwolsehistorischevereniging.nl

e-mail ZHV: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Financiën: girorekening Postbank: 5570775

t.n.v. Zwolse Historische Vereniging

Tarief lidmaatschap

25 euro/jaar

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

A.H.M. Bootsma-van Hulten, eindredacteur,

E.A. van Dijk, W.A. Huijsmans, F. Inklaar,

J.J. Slijkhuis, H.A. Stalknecht, J. van de Wetering.

Redactieadres: Wipstrikerallee 71, 8023 DV Zwolle

e-mail: annetbootsma@home.nl

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)

Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog

Opmaak: Different Design Deventer

Druk: Waanders Drukkers, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging
Niets uit deze uitgave mag worden vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Opzegging lidmaatschap: vóór 1 januari.

historisch centrum overijssel

GESCHIEDENIS LEEFT!

kijk ook op www.historischcentrumoverijssel.nl
voor alle actuele informatie

GLAS-IN-LOOD

ONTWERPEN VAN
TRADITIONEEL TOT MODERN

RESTAURATIE

CONSERVATIE

BRANDSCHILDEREN

ADVIES

VOOR PARTICULIER
BEDRIJVEN, INSTELLINGEN
& KERKEN

LID OVG
GLAZENIERSVERENIGING TE GOUDA

GLAS-IN-LOOD ATELIER OUD ITERSUM

NIEUWE DEVENTERWEG 31 (038) 465 60 95
WWW.OUDITTERSUM.NL

Te koop gevraagd

Historische "Kantoorpanden"

Inlichtingen: 038 421 32 90

Van der Reijdt Makelaars B.V.

VBO **MAKELAAR**

Brasserie "Het Vliegerhuys"

Nieuwstraat 55 Tel. 038-4221206
8011 TM Zwolle Fax 038-4224318

In Brasserie 't Vliegerhuys.....Een pand uit 1450 !

- De lekkerste koffie van Zwolle....
- Uitgebreide lunch-en avondkaart....
- Heeft U wat te vieren, vraag naar de mogelijkheden.....
- Elke acht weken nieuwe expositie....
- En een vertrouwde plek voor de Zwolse Historische Vereniging.....

Een plek om te onthouden.....

WAANDERS

uitgevers drukkers boekverkopers

boekverkopers
Eiland 9, Zwolle
Telefoon (038) 421 53 92

uitgevers / drukkers
Faradaystraat 17, Zwolle
Telefoon (038) 467 34 00 / 467 34 50